

ARK

Brak is Beter!
Wilde kat terug in Drielandenpark
Haringvliet: van droom tot uitvoering

2014
IN THE
PICTURE

ARK verlegt grenzen voor wilde natuur met als resultaat robuuste natuurgebieden waar natuurlijke processen hun gang mogen gaan. Dat levert een grote rijkdom aan landschappen, planten en dieren op. Bovendien genereert die natuur inkomsten voor bijvoorbeeld recreatie, delfstoffenwinning en gezondheid. Vrij toegankelijke natuur is spannend én voorwaarde voor de betrokkenheid van mensen.

Die ruimte voor wilde natuur realiseren we door samen te werken met partners in natuur- en gebiedsontwikkeling. In nieuwe natuur keren veel plant- en diersoorten spontaan terug. Kenmerken de soorten die dat niet lukt, helpen we een handje door ze terug te brengen of door verbindingen tussen gebieden te helpen realiseren. Bij ons werk betrekken we zoveel mogelijk mensen: van jongeren tot wetenschappers en van omwonenden tot bestuurders.

Een bloemlezing van de resultaten die we in 2014 behaalden, is terug te lezen in dit jaaroverzicht.

Over ARK

- 4 Dromen
- 58 Over ARK
- 60 ARK in cijfers

Gebiedsontwikkeling

- 5 Topjaar Kempen~Broek
- 14 Wilde kat ontdekt Drielandenpark
- 20 Aan de slag in het Kempen~Broek
- 24 Werk gestart in de Maashorst
- 40 Geuldal, catwalk voor Europese topnatuur

Langs de rivieren

- 8 Otter terug in de Gelderse Poort
- 9 Klimaatbuffer Beuningen afgerond
- 38 Kansen voor de Rijnstrangen
- 39 Grazers trekken RivierPark Maasvallei in

Zuidwestelijke Delta

- 26 Tien jaar bosontwikkeling Landtong Rozenburg
- 28 Steur op stoom!
- 29 Nieuwe natuur IJsselmonde rijk aan soorten
- 30 Beton de plomp in, bouwen aan de Groene Poort
- 32 Expedities en monitoring Zandmotor
- 33 Win-win kans Brabantse Delta
- 34 Beleef de Delta
- 35 Droomfonds Haringvliet: met de stroom mee
- 35 Reactie Klimaatbuffercoalitie Deltaprogramma

Europa

- 10 Rewilding Rhodope Mountains
- 46 Letse rivier gaat weer meanderen
- 47 Rewilding Europe en ARK

Wilder NL

- 42 Wolven aan de grens
- 44 Nederlandse wisent in Europese Big 5
- 43 Dood doet Leven

Jeugd en beleving

- 36 Er op uit
- 45 Filmladder
- 48 Terug van weggeweest
- 50 Delta Talent
- 52 Op avontuur in de natuur

Dromen

Waar zouden we zijn zonder verbeeldingskracht? Zonder de fantasie om het schijnbaar onmogelijke tot wervend perspectief te maken? Hoe zou de wereld eruit zien als we niet de droom hadden dat het mooier, vredelievender, toegankelijker kan?

Zeg nu zelf: zit je in je dromen op driehoog achter of zit je tussen het wuivend riet en hoor je de rietzanger zijn verhaal doen?

Trots ben ik op de samenwerking tussen 6 partnerorganisaties, die individuele belangen en drukke agenda's opzij hebben gezet om samen te dromen. Wereld Natuur Fonds, ARK Natuurontwikkeling, Natuurmonumenten, Sportvisserij Nederland, Staatsbosbeheer en Vogelbescherming hebben een droom en willen daar samen werk van maken. We hebben ons niet laten weerhouden door decennia lange moeizame besluitvorming rond de Kier, maar hebben gedroomd over kansen en willen verleiden met klinkende perspectieven. Grootse ambities komen dromend dichterbij: de imposante steur terug in de Rijn, broedende visarenden in de Delta, toeristen uit binnen- en buitenland die met de watertaxi van Rotterdam naar Stellendam kunnen reizen en plezier beleven aan de dynamische natuur. Fantastisch is het dat de Nationale Postcode Loterij het uitvoeren van dromen mogelijk maakt. Het project Natuurherstel Haringvliet maakt een vliegende start door.

**SOMS HEB JE VAN DIE DROMEN
DIE JE WAKKER HOUDEN**

TOT JE ZE UITVOERT

Loesje

Genieten is het als dromen werkelijkheid worden. ARK zet zich al jaren in voor natuurontwikkeling in Zuid-Limburg. Dankzij ons Geuldalproject breidden we de inzet uit naar Wallonië en werken we aan ruimte voor de Geul. Ruimte voor de rivier en ruimte voor aaneengesloten en integraal beheerde natuur. Geuldal – de Catwalk noemden we ons project. We zijn nog lang niet klaar, maar een eerste klinkend feit is daar: de wilde kat is terug in Zuid-Limburg en er zijn zelfs al jongen waargenomen! Ons project richt zich vooral op de ruimte voor de Geul. Zijdelings nemen we initiatieven om ook het water zelf te verbeteren. De waterkwaliteit van de Geul en de Geul als leefgebied kunnen beter. De rivierbodem werd losgewoeld om deze meer geschikt te maken als paaiplek voor forellen. Wie had kunnen dromen dat de forellen voorjaar 2014 met duizenden de Geul opzochten om te paaien? De

Dromen Jeroen Helmer

terugkeer en verspreiding van de otter in Nederland is ook een droom die werkelijkheid aan het worden is. De opwinding was groot toen in 2014 otters opdoken in de Nieuwkoopse Plassen, in Limburg en in de Gelderse Poort. We helpen nog een handje om inteelt te voorkomen en het leefgebied veiliger te maken. Maar feit is dat de otter Nederland herkoloniseert.

ARK droomt verder. De wisent is voor uitsterven behoed dankzij een fokprogramma, vooral in Polen. Een van de weinige gebieden waar wisenten als wilde dieren in de natuur leven is het Kraansvlak. Dankzij een succesvolle samenwerking met PWN, drinkwaterbedrijf in de Noord-Hollandse duinen. Wij dromen van verdere terugkeer van de wisent in de Nederlandse natuur: dat is mooi voor de natuur vanwege de begrazing door de

Grootse ambities komen dromend dichterbij: de imposante steur terug in de Rijn, broedende visarenden in de Delta, toeristen uit binnen- en buitenland die met de watertaxi van Rotterdam naar Stellendam kunnen reizen en plezier beleven aan de dynamische natuur.

wilde dieren en de rijke natuur die dat oplevert. En dat is mooi voor het publiek dat komt genieten van dit wild.

Over al onze dromen en de mate waarin die werkelijkheid worden leest u in dit ARK-magazine.

Petra Souwerbren,
directeur ARK Natuurontwikkeling

Topjaar Kempen~Broek

GEBIEDSONTWIKKELING KEMPEN~BROEK

In het Grenspark Kempen~Broek, dat zich ten westen van Weert uitstrekt van Maarheeze (NL) tot aan Maaseik (B) werken vele organisaties samen aan het realiseren van grote aaneengesloten natuurgebieden, waarvan zowel de landbouw als de natuur profiteren en waar mensen graag recreëren en wonen. In opdracht van de Provincie Limburg 'ontvlechten' ARK en Rentmeesterskantoor van Soest daarbij natuur en landbouwgronden – en daar profiteren zowel natuur als landbouw van.

Boerderij Familie Ooms Erwin Christis

GRENSVERLEGGENDE AANKOOP

Op 12 maart 2014 vond in het Wijffelterbroek een historische ommekeer plaats. De Vlaamse familie Ooms verkocht 27 hectare landbouwgrond. Met deze aankoop realiseerden ARK en het Vlaamse Natuurpunt het sluitstuk in de ontwikkeling van bijna tweehonderd hectare grensoverschrijdende natuur. Samen met Natuurmonumenten en Natuurpunt ontwikkelt ARK nu het Vlaams-Nederlandse natuurgebied Smeethof-Wijffelterbroek tot één grote, natte natuurskern.

Ooit lagen op deze plek uitgestrekte zeggenmoerassen en elzenbroekbossen. Het moeras verdween met de aanleg van de Lossing en later de Raam. De beeklopen werden gegraven voor de ontwatering van het gebied, om landbouw in het moeras mogelijk te maken. Met de vrijwillige verkoop door de familie Ooms kan het waterpeil in het gebied weer omhoog. Dit werkt in een ruim gebied rond deze voormalige akkers positief uit voor de natuur. Zo ontstaat een groot kwelmoeras met alle ruimte voor broekbos en

grote zeggenmoerassen. Ruim baan dus, voor planten en dieren als waterviolier, kleine ijsvogelvinder, wielewaal en bever.

VENNEN VERSCHIJNEN POPULIEREN VERDWIJNEN

Tot voor kort was de Loozerheide eigendom van zinkfabriek Nyrstar, vanaf september 2012 is ARK er eigenaar en beheerder. In november 2014 voltooide ARK de inrichting van de Loozerheide. Reden voor feest middenin het gebied! Dit natuurgebied in het Kempen~Broek is groter en natter geworden dankzij kavelruilen met agrariërs en met het ministerie van Defensie. Met geld van de provincie Limburg heeft ARK samen met Natuurmonumenten een groots natuurgebied ontwikkeld.

Lang geleden zijn op de Loozerheide vanwege agrarische doeleinden sloten gegraven en populieren aangeplant. Dankzij de grondoverdracht hoeft de Loozerheide niet langer te worden ontwaterd. Dat is goed nieuws voor de natuur hier

Toekomstbeeld Loozerheide Jeroen Helmer

Met geld van de provincie Limburg heeft ARK samen met Natuurmonumenten een groots nat natuurgebied ontwikkeld.

met zijn uitgestrekte galigaanvelden, rietmoerassen en natte heide. Maar het water komt niet vanzelf terug. Er is flink wat werk verzet. Bijna veertien hectare water slurpende populieren werden gekapt en op voormalige akkers is de bovenste laag voedselrijke landbouwgrond afgegraven. En om het water niet te laten wegstromen zijn diepe sloten gedempt. Zo keren natte laagtes weer terug. De natuur reageert direct. Houtsnippen en waterpiepers zoeken voedsel

in de zomp en in de nazomer bloeien er klokjesgentianen. In november 2014 pleisterden kraanvogels een nachtje in het gebied, gaan ze hier in de toekomst broeden? Dit alles is nu fantastisch te overzien vanaf een nieuw vogeluitkijkpunt. ARK richtte dit uitkijkpunt samen in met de vogelaars die al jaren op deze trektelpost tellen.

www.ark.eu/kempenbroek

RESULTATEN KEMPEN~BROEK 2014

- › nieuwe natuur: **206** hectare
- › agrarische structuurversterking: **125** hectare
- › kavelruilen: **670** hectare
- › Taurossen: **12** kudde, **111** dieren
- › Exmoors: **2** groepen, **15** dieren
- › deelnemers buitenactiviteiten: **780**
- › deelnemers lezingen: **115**
- › deelnemers veldlessen: **1170**

(hectares cumulatief tot en met 2014)

Otter terug in de Gelderse Poort

In mei 2014 was het zover. Burgemeester Slinkman van de gemeente Rijnwaarden en WNF Lifeguard Kieke Kurstjens gaven twee otters de vrijheid in het Rijnstrangengebied. De dieren werden bijgeplaatst in natuurgebieden van Stichting Twickel en Staatsbosbeer.

Begin 2014 doken voor het eerst sinds de jaren zestig van de vorige eeuw otters op in de Gelderse Poort. Deze dieren hebben de Gelderse Poort spontaan gekoloniseerd. Ze komen uit het noorden van Nederland waar meer otters leven. In de otterpopulatie dreigt inteelt en daarom werden in mei 2014 otters bijgeplaatst in de Rijnstrangen.

Vervolging, maar vooral ook vervuiling van het water, zorgden er voor dat de otter in de jaren tachtig uitstierf in Nederland. Dankzij herintroducties in de Kop van Overijssel vanaf 2002 keerde dit fraaie roofdier terug. Het aantal otters groeit sindsdien en de dieren verspreiden zich over Nederland. Zo ook naar de Gelderse Poort. De dieren houden zich vooral op in de Ooijpolder en in de Rijnstrangen.

Uit onderzoek van Alterra blijkt dat het risico op inteelt bij otters erg groot is. Het instituut adviseert om otters buiten het huidige kerngebied bij te plaatsen. ARK Natuurontwikkeling en het Wereld Natuur Fonds werken al een

Bijplaatsen otter Harvey van Diek

paar jaar aan een levensvatbare populatie otters in het stroomgebied van Rijn en Maas. Uitzettingen van otters met nieuw bloed en het realiseren van verkeersveilige maatregelen, zijn de voornaamste inspanningen om dit te realiseren.

De Rijnstrangen en de Ooijpolder zijn geschikt voor otters. Dat bewijst de spontane vestiging van de otters zelf. Er is voldoende beschutting, het water is van goede kwaliteit en er is voldoende voedsel. Bovendien hebben waterschappen, natuurorganisaties en provincie Gelderland samengewerkt aan veilige wegen voor otters. Op talloze plekken werden rasters geplaatst en loopplanken onder bruggen gemaakt.

Het reilen en zeilen van de otters wordt nauwkeurig gevolgd. Verzamelde uitwerpselen en cameravallen lokaliseren de dieren. Het onderzoek wordt uitgevoerd door vrijwilligers van CaLutra,

Otterwerkgroep Limburg en Flora en Faunawerkgroep Gelderse Poort.

www.ark.eu/otter

OTTER CHALLENGE

In oktober 2014 ging de Otter Challenge van start. ARK zet zich er, samen met een groot aantal organisaties, bedrijven en overheden, voor in dat Nederland in 2020 weer duizend otters telt. De Otter Challenge roept bedrijven, natuurliefhebbers, experts en studenten op om innovatieve oplossingen te bedenken die de bedreigde otter in Nederland structureel helpt overleven.

www.ark.eu/otterchallenge

Klimaatbuffer Beuningen afgerond

In het najaar van 2014 werd Klimaatbuffer Beuningen afgerond. Met het weggraven van ongeveer 30.000 kuub grond realiseerde ARK de eerste fase van het plan Weelde in de Beuningse Uiterwaarden.

Aan de basis van Klimaatbuffer Beuningen ligt het door de gemeente Beuningen vastgestelde plan van bureau Stroming, Weelde in de Beuningse Uiterwaarden. Een 2,5 kilometer lange nevengeul door de uiterwaarden moest de rivierveiligheid, verlaging van de waterstand tijdens extreem hoogwater, een ecologische verbinding tussen uiterwaard en rivier, en recreatieve ontsluiting verbeteren. Het plan dreigde door ontbreken van een initiator en financiële middelen een stille dood te sterven. ARK wilde daarom met een kickstart de realisatie van het gehele plan een duw vooruit geven. ARK vond steun voor het project klimaatbuffer Beuningen bij gemeente Beuningen, provincie Gelderland, Dienst Landelijk Gebied, Rijkswaterstaat, Waterschap Rivierenland en Staatsbosbeheer en diende een subsidieverzoek in bij het ministerie van Infrastructuur en Milieu. In 2012 honoreerde het ministerie de aanvraag en kon Klimaatbuffer Beuningen van start.

Rijkswaterstaat en Staatsbosbeheer werkten in hetzelfde gebied aan het project Stroomlijn. Hierbij maken ze de hoogwater-stroombaan in de uiterwaard vrij van doorstroming belemmerende vegetatie.

Graafwerk klimaatbuffer Johan Bekhuis

Afstemming met Stroomlijn lag voor de hand en we combineerden het ontwerp voor te rooien en te vergraven zones, de vergunningaanvragen en communicatie voor Klimaatbuffer en Stroomlijn.

In het voorjaar van 2013 werd aannemer Martens en Van Oord geselecteerd voor de werkvoorbereiding en het graafwerk. Aanvankelijk zou het werk in de tweede helft van 2013 worden uitgevoerd, maar de vondst van kamsalamanders in het gebied was aanleiding voor uitstel naar 2014. Afgelopen najaar kon het graafwerk voor de klimaatbuffer dan toch succesvol worden uitgevoerd. Dankzij uitvoering van het werk kan hoogwater beter en sneller door de uiterwaarden worden afgevoerd. Het gerealiseerde deel van de geul bevat glooiende oevers: vele soorten zullen profiteren van de overgang tussen water en land. We verwachten bovendien een toename van vissen en amfibieën. Vogels profiteren van deze rijkdom en kunnen broeden in

het gehandhaafde oudere ooibos. Recreanten zijn welkom hiervan te genieten.

De klimaatbuffer Beuningen heeft inderdaad haar rol van katalysator gespeeld en enthousiasme gewekt bij de partners in het gebied. In 2013 heeft provincie Gelderland het initiatief genomen en in het kader van programma WaalWeelde verkend hoe de verdere realisatie van de nevengeul aangepakt kon worden. In 2014 werd duidelijk dat de variant die financieel haalbaar was helaas niet vergunbaar bleek door Rijkswaterstaat wegens lokale opstuwing op de Waal. Daarom beperkt de provincie de wateropgave in het oorspronkelijke plannontwerp nu tot de Stroomlijn-opgave en richt haar pijlen op verbetering van natuurkwaliteit, landschap en recreatieve mogelijkheden. De uiterwaarden van Beuningen krijgen een flinke natuur- en recreatie boost.

www.ark.eu/beuningen

The background of the slide is a photograph of a field of yellow wildflowers, possibly buttercups, in the foreground. The background is softly blurred, showing green foliage and trees, creating a natural and serene atmosphere.

Natuurlijke begrazing
door paarden, runderen,
reeën, hazen en
zwijnen geeft ruimte
aan honderden soorten
planten en dieren.

Rewilding Rhodope Mountains

Damherten in de Rhodopen Staffan Widstrand / Rewilding Europe

ARK begon in 2005 in Bulgarije met een kleinschalig begrazingsproject rondom het dorp Madzharovo in de Rhodopen. In 2009 werd dat flink uitvergroot met het New Thracian Gold project, dankzij een financiële impuls van de Nationale Postcode Loterij. New Thracian Gold richtte zich op drie pijlers: grootschalige natuurontwikkeling, ontwikkeling van ecotoerisme en bevordering van biologische landbouw. Voor die laatste component werkte ARK samen met Avalon. New Thracian Gold is in 2014 afgesloten, maar het werk wordt vanaf november 2014 voortgezet door Rewilding Europe.

RHODOPEN ONDERDEEL VAN REWILDING EUROPE

In april 2014 is het ARK-project New Thracian Gold officieel afgesloten. Op veel boerderijen en B&B's werden festiviteiten georganiseerd en in Kardzhali gaven de gouverneur en burgemeester een speech en kon de nieuwe Nederlandse ambassadeur Tom van Oorschot kennismaken met de resultaten op het vlak van toerisme, natuur en landbouw.

Rewilding Europe focust zich de komende tien jaar vooral op de terugkeer van natuurlijke processen. In het bijzonder begrazing, predatie en aaseten. Hierbij richt ze zich op inheemse soorten zoals edelhert, damhert, wild paard, wolf, bruine beer, verschillende soorten gieren en de kleine, maar belangrijke siesel (grondeekhoorn).

NEW THRACIAN GOLD VOOR DE NATUURREIZIGER

In het voorjaar van 2014 was ARK te vinden op de Fiets en Wandelbeurs in de RAI in Amsterdam. Samen met New Thracian Gold werd de wilde natuur in de Oostelijke Rhodopen gepromoot. Twee dagen lang gaven ARKers informatie over wat de Rhodopen de natuurreiziger allemaal te bieden heeft. Van woeste landschappen met uitgedoofde vulkanen en kraakheldere rivieren met schildpadden, tot wilde paarden, wisenten en kliffen met gieren en arenden. Maar natuurlijk ook culturele trekpleisters als de Tracische graven, middeleeuwse forten en Romeinse mozaïeken.

New Thracian Gold was dit jaar ook aanwezig tijdens de Bulgaarse vakantiebeurs *HOLIDAY & SPA EXPO*. Verder verscheen in het voorjaar van 2014 de *Longdistance Hike and Bike* kaart *Transrhodopi*. Een toeristenkaart die duidelijk aangeeft hoe men van Triglad in de Westelijke Rhodopen te voet of op de fiets naar Ivaylovgrad in de Oostelijke Rhodopen reist.

NIEUWE TENTOONSTELLING

Het bezoekerscentrum in Madzharovo heeft een nieuwe inrichting gekregen met financiële steun

Toekomstvisie Rhodopen Jeroen Helmer

“Via de nieuwe, lokale organisatie ‘Rewilding Rhodopes’ ondersteunt Rewilding Europe de komende 10 jaar grootschalige natuurontwikkeling en daaraan gekoppelde lokale ondernemingen in dit prachtige gebied op de grens van Bulgarije en Griekenland.”

Frans Schepers, Managing Director van Rewilding Europe

van New Thracian Gold. Het centrum wil bezoekers uit binnen- en buitenland meer en beter informeren over de natuurlijke processen in de regio. De tentoonstelling biedt bijvoorbeeld een live verbinding met een voerplek voor gieren, zodat bezoekers kunnen zien hoe de imposante vogels hun voedsel verorberen. Verder wordt de rol en het belang van grote grazers en aaseters in het gebied toegelicht. Op alle wanden én het plafond tonen schilderijen het natuurlijk leven in de Oostelijke Rhodopen.

TWEE MAAL ZOVEEL RUIMTE
VOOR WISENTEN STUDEN
KLADENEC

In 2014 is het wisentengebied in Studen Kladenec fors uitgebreid. De twee wisenten gingen direct op verkenning in hun nieuwe omgeving. De komst van de wisenten én de uitbreiding van hun leefgebied wordt mede mogelijk gemaakt door de America for Bulgaria Foundation.

www.ark.eu/bulgarije

RESULTATEN RHODOPEN 2014

- › Begraasde natuur: **5000** hectare
- › Aantal edelherten: **35**, damherten: **1500**, runderen: **100**, paarden: **90**, wisenten: **2**
- › Biologische bedrijven: **40**
- › Getrainde boeren: **380**
- › B&B's: **30**
- › Ecoclub: **40**

Wilde kat ontdekt Drielandenpark

In het Drielandenpark in de gemeenten Vaals en Gulpen-Wittem werkt ARK sinds 2010 in opdracht van de Provincie Limburg en met partners, aan het realiseren van grote aaneengesloten leefgebieden, waarvan zowel de landbouw als de natuur profiteren en waar mensen graag recreëren en wonen. Ook werkt ARK hier aan de terugkeer van een aantal soorten, zoals hazelmuis, oehoe, wolf en de wilde kat die dit jaar echt zijn comeback maakte.

Jonge wilde kat Bob Luijks

VOORTPLANTING

De spanning werd zorgvuldig opgebouwd. In januari 2014 ontving ARK uniek beeld van een wilde kat, een magnifiek roofdier dat in Nederland sinds de Middeleeuwen was uitgestorven. In februari 2014 maakte ARK het eerste bewegende beeld van het dier. Vestiging in Zuid-Limburg bleek een feit. Sinds de zomer van 2014 volgde het vangen en zenderen van uiteindelijk vijf katten en in december werd bekend dat voor het eerst weer jonge wilde katten in Nederland geboren zijn! En dat er dus zeker meer dan vijf wilde katten in het gebied leven. Wat een topjaar...

ARK werkt met subsidie van de Provincie Limburg aan de terugkeer van grote roofdieren zoals de wilde kat. Het

laatste decennium werd dit magnifieke roofdier zeer sporadisch gezien in Zuid-Limburg. In 2002 werd een doodgereden dier gevonden in Vaals, in 2006 betrapte onderzoeker Jaap Mulder er een in het Bovenste Bos bij Epen, en in 2013 liet de wilde kat zich tot twee keer toe zien.

ZENDEREN VAN WILDE KATTEN

Om meer te weten te komen over het leefgebied van de wilde kat zijn in 2014 vijf dieren gevangen en voorzien van een halsbandzender. De zenders laten zien waar het dier wanneer is. Met deze kennis werkt ARK met vele partners aan het verbeteren van natuurgebieden en de groene verbindingen daartussen voor de wilde kat en andere soorten, zoals de hazelmuis, die meeprofiten. De Limburgse katten zijn afkomstig uit de

De Limburgse katten zijn afkomstig uit de Eifel en de Ardennen, waar de soort zich succesvol uitbreidt.

regio Eifel/Ardennen, waar de soort zich succesvol uitbreidt. Omdat de populatie daar groeit, gaan jonge dieren zwerven op zoek naar een eigen leefgebied en een partner. Zo belanden ze in Nederland.

TERREINGEBRUIK

Door middel van cameraval- en halsbandzenderonderzoek wordt bekeken welk soort gebieden in Nederland, op de grens met België en Duitsland, favoriet zijn bij de wilde kat, en welk soort verbindingen de wilde kat gebruikt om van het ene gebied naar het andere te gaan. In eerder onderzoek werd de mogelijkheid voor wilde kat om drukke wegen en spoorwegen over te steken onderzocht. Het blijkt dat bos heel belangrijk is, maar dat ook extensief gebruikte graslanden gren-

zend aan bos graag gebruikt worden. ARK laat haar natuurgebieden het hele jaar door begrazen door runderen en paarden. De gevarieerde natuur die in het kielzog van begrazing volgt, zorgt er voor dat de gebieden voor heel veel soorten geschikt zijn, met veel voedsel en voldoende schuilplaatsen.

VERSPREIDINGSGEGEVENS

De zendergegevens van de allereerste wilde kat zijn spectaculair. De jonge kater bestrijkt een groot gebied van ongeveer 35 vierkante kilometer, waarvan hij elke uithoek regelmatig bezoekt. Hij zwerft rond in bosgebieden in zowel Nederland, België als Duitsland. Het is dus met recht een drielandenkater. De grootste afstand die het dier in één nacht heeft afgelegd bedraagt ruim

negen kilometer.

Opvallend is dat het dier regelmatig twee drukke wegen oversteeft, dwars tussen het verkeer door. Dat is een groot risico. Over het algemeen blijft de kat in het bos. 's Nachts bezoekt hij graslanden in de directe nabijheid om er voedsel te zoeken. Dit blijken ruige, soortenrijke, natuurlijke graslanden te zijn. Hier is veel voedsel te vinden in de vorm van muizen en konijnen. Uit de gegevens blijkt ook dat de kat resoluut rechtsomkeert maakt bij kort gemaaide graslanden en kale akkers. In 2015 wordt een rapport gepubliceerd waarin de gegevens van vijf gezenderde katten geanalyseerd worden.

www.ark.eu/wildekat

De natuur werd bevrijd uit zijn korset, de grazers kunnen nu in een nog groter natuurgebied hun werk doen en de natuur een stukje rijker grazen.

Winnaar fotowedstrijd categorie Natuurrecreatie Harrie Hutschemaker

HEKKEN WEG IN HET DRIELANDENPARK

Tien hectare grond wisselde op 10 juli 2014 van eigenaar aan de Dalbissenweg bij Mechelen, Zuid-Limburg. En meteen werd een fors stuk ervan ontdaan van prikkeldraad en palen. De natuur werd bevrijd uit zijn korset, de grazers kunnen nu in een nog groter natuurgebied hun werk doen en de natuur een stukje rijker grazen. De oorspronkelijke eigenaar van de grond, de heer Did-den, liet zich niets gelegen liggen aan zijn respectabele leeftijd van 89 jaar en hielp mee met het krammen trekken en prikkeldraad opruimen op zijn eigen grond.

Met deze kavelruil is ARK weer een stap verder met het aaneenschakelen van natuurgebieden in Zuid-Limburg. De agrariërs, die vrijwillig deelnamen aan de kavelruil, vergrootten hun huiskavel met 1.000 vierkante meter. Een mooie win-win situatie waarin de belangen van natuur en agrariërs hand in hand gaan.

OP DE FIETS VOOR ELI HEIMANS

Ter nagedachtenis aan zijn 100e sterfdag vond eind juli in de omgeving van Epen de Eli Heimans Herdenkingsweek plaats, een initiatief van het IVN. Natuuronderzoeker Heimans prees het landschap rond Epen. Hij schreef in 1911 het bekende boekje “Uit ons krijtland”. Vooral op geologisch en floristisch gebied heeft Heimans bijgedragen aan de bekendheid van de streek.

Natuuronderzoeker Heimans prees het landschap rond Epen. Hij schreef in 1911 het bekende boekje “Uit ons krijtland”.

ARK organiseerde in het kader van de Eli Heimansweek een fotowedstrijd met als thema “Natuurlijk Zuid-Limburg” en een fietstocht. Talloze fotografen lieten zich inspireren door het prach-

tige Limburgse landschap en zonden foto's in in de categorieën 'Natuurlijk landschap', 'Natuurrecreatie' en 'Flora en fauna uit de regio'. De drie winnaars ontvingen een fotoworkshop 'Limburgse heuvellandschappen' en bovendien werden de drie mooiste foto's uit iedere categorie tentoongesteld in een basisschool in Epen.

De fietstocht deed verschillende plekken in Heimans' zo geliefde landschap aan. Gidsen vertelden onder andere over geelbuikvuurpadden, hazelmuisen en grote grazers. De bossen in de gemeenten Gulpen-Wittern en Vaals zijn de enige plekken in Nederland waar hazelmuisen voor komen. Jaar-rondbegrazing draagt bij aan een voor hazelmuisen geschikt landschap. In de Zuid-Limburgse natuurgebieden van ARK grazen het hele jaar door Schotse hooglanders. Hun gegraas levert een zeer gevarieerd en rijk landschap op. Van bloemrijke graslanden en ruigtes tot struwelen en rijke bosranden. En die laatste zijn precies wat een hazelmuis nodig heeft.

RECORDAANTAL OEHOES

In Limburg is dit jaar een recordaantal oehoes gevonden. Tijdens een onderzoek in opdracht van ARK zijn nu al veertien territoria van deze spectaculaire uil gevonden. In 1997 broedde de oehoe voor het eerst in een mergelgroeve bij Maastricht. Het aantal oehoes groeit en de uilen duiken nu ook op in bossen en zandgroeves verspreid door de provincie Limburg.

Vorig jaar waren er al signalen dat de populatie misschien groter was dan verondersteld. Die verwachting werd dit voorjaar inderdaad bevestigd. René Janssen, een van de onderzoekers, zegt over de resultaten:

“Dit is echt boven verwachting, we hadden op deze resultaten gehoopt maar dat we echt zoveel oehoes hebben kunnen vinden is fantastisch. Oehoes roepen in de ochtend- en avondschemering. Als je dan 's ochtends voor dag en dauw een vrouwtje hoort antwoorden op de roep van een mannetje is dat geweldig.”

De oehoes worden in opdracht van de provincie Limburg gedurende twee jaar onderzocht door ARK Natuurontwikkeling in samenwerking met Bionet Natuuronderzoek, Oehoe Werkgroep Nederland en terreinbeherende organisaties. Dit onderzoek heeft tot doel de kansen voor de oehoe in Limburg te verbeteren. Er komt een advies aan de provincie Limburg en terreinbeheerders over het beheer van de leefgebieden van oehoes. Op basis van de eerste resultaten concluderen de onderzoekers dat het aantal oehoes de mergelgroeves ontgroeit en dat de vogels zich ook zullen gaan vestigen in zandgroeves en in grote bossen.

Larven van de geelbuikvuurpad Karsten Reiniers

BIJPLAATSEN GEELBUIKVUURPADDEN

Precies één jaar na het uitzetten van de eerste geelbuikvuurpadden in Wolfhaag, zijn er weer larven van deze zeldzame paddensoort in natuurgebied Wolfhaag bijgeplaatst. Met deze tweede uitzetting op woensdag 18 juni werken ARK Natuurontwikkeling en Bureau Natuurbalans/Limes Divergens verder aan de opbouw van een populatie in de omgeving van Vaals.

Enkele tientallen jaren geleden kwam de soort nog gewoon in dit gebied voor, maar door achteruitgang van zijn leefmilieu werd hij zeldzamer, totdat hij uiteindelijk verdween. Dankzij herstel van de bronnen in Wolfhaag, gerealiseerd in samenwerking met Dienst

Landelijk Gebied en Waterschap Roer en Overmaas, zijn de kansen voor de geelbuikvuurpad nu ten goede gekeerd.

STRUINTOCHT MAALSCHAP WOLFHAAG

Op zondag 29 juni organiseerde ARK een struintocht door het toekomstige Maalschap Wolfhaag, in het Zuid-Limburgse heuvelland. Een prachtig natuurgebied waar iedereen deeleigenaar van kan worden. ARK wil een deel van de natuur rond Wolfhaag in 2016 in collectief particulier eigendom geven. De eerste toekomstige eigenaren hebben zich al gemeld en een aantal van hen was aanwezig bij deze struintocht. Meer weten over het Maalschap? Kijk op www.ark.eu

www.ark.eu/wolfhaag

RESULTATEN DRIELANDENPARK 2014

- › nieuwe natuur: **65** hectare
- › agrarische structuurversterking: **11** hectare
- › kavelruilen: **98** hectare
- › Schotse hooglanders: **49**
- › deelnemers buitenactiviteiten: **52**
- › deelnemers lezingen: **142**
- › deelnemers veldlessen: **286**

(hectares cumulatief tot en met 2014)

Groenste regio van de wereld

Weert is zaterdag 20 september 2014 uitgeroepen tot 'Groenste regio van de wereld'. Burgemeester Jos Heijmans en wethouder Harrie Litjens hebben in Charlottetown in Canada de titel in ontvangst mogen nemen. ARK feliciteerde de gemeente met deze titel en is trots op haar samenwerking met Weert in de gebiedsontwikkeling GrensPark Kempen~Broek.

Weert is in 2012 al uitgeroepen tot Groenste stad van Nederland, in 2013 tot Groenste stad van Europa en mag daar nu dus 'Groenste regio van de wereld' aan toevoegen. In juli bezocht de jury Weert. Ze was erg onder de indruk van Weert en haar omgeving. Vooral het hoge aantal vrijwilligers in de maatschappij en het Grenspark Kempen~Broek kregen veel lof. Directeur van ARK Wouter Helmer leidde de jury rond en deed er het verhaal over de gebiedsontwikkeling Kempen~Broek.

Weert wordt uitgeroepen tot Groenste Regio **Gemeente Weert**

Jurylid Berta Briggs: "We begrepen dat zo'n veertig organisaties samenwerken in het Kempen~Broek en dat er pas vijf jaar geleden is begonnen met kavelruil. Dat er

dan nu al zo'n aaneengesloten natuurpark is, dat is 'amazing'."

Grazers en publiek: veilig?

Waar het overgrote deel van bezoekers van begraasde natuurgebieden juist geniet van rondtrekkende kuddes wilde runderen en paarden, zijn anderen bang voor de imposante dieren op hun pad. ARK wilde weten hoe het zat met de reactie van wilde grazers op bezoekers in hun gebied en initieerde een onderzoek: het systematisch volgen van het gedrag van grazers op de aanwezigheid van recreanten.

Steeds meer Nederlandse natuurgebieden worden bevolkt door 'wilde' runderen en paarden. De bekendste daarvan zijn Schotse hooglanders, Galloways en

Taurossen **Bob Luijks**

ARK wilde weten hoe het zat met de reactie van wilde grazers op bezoekers in hun gebied en initieerde een onderzoek: het systematisch volgen van het gedrag van grazers op de aanwezigheid van recreanten.

konikpaarden. In 2007 is de Europese bizon of wisent als grote grazer in de duinen bij Zandvoort gekomen en sinds 2010 bevolken Taurossen (hedendaagse oerrunderen) natuurgebieden in het Kempen~Broek.

Veel mensen weten niet hoe ze moeten reageren wanneer ze een kudde runderen tegenkomen. ARK geeft daarom goede, feitelijk informatie aan het publiek. Ook heeft ARK gedragsonderzoek laten uitvoeren naar Galloways, Schotse hooglanders, Taurossen en wisenten in hun reactie op drie verschillende typen recreanten: een wandelaar, een wandelaar met een aangelijnde hond en een jogger. Vrijwilligers simuleerden de interacties in het veld. Alle ontmoetingen tussen dier en recreant werden op video vastgelegd en later geanalyseerd.

Opkijken was de meest voorkomende eerste reactie van de onderzochte runderen, ongeacht het type recreant. Op plaats twee stond het hergroeperen met de andere leden van de kudde. Situaties waarbij de runderen richting recreant liepen zijn in 5% van de ontmoetingen waargenomen. Vooral jonge dieren zijn vaak nieuwsgierig, wat de kans op benaderen vergrootte. De proef met een jogger zorgde er wel voor dat meer individuele dieren gingen wegllopen of rennen vergeleken met de twee typen wandelaars. Echter, dit onderzoek is slechts het begin van meer informatie over de reacties van grazers op mensen. ARK bekijkt de mogelijkheden voor vervolgonderzoek.

Wespendief Jan van Diermen

Wespendieven in het Kempen~Broek

De wespendief is een magnifieke roofvogel en icoon van nationaal landschap Het Groene Woud en van het GrensPark Kempen~Broek. Een belangrijk deel van de Nederlandse populatie leeft in de natte bossen van Groene Woud en Kempen~Broek. ARK gaf opdracht tot onderzoek naar de leefgebieden van de wespendief en kon dit doen met subsidies van de provincies Limburg en Noord-Brabant. Met de resultaten willen we onderzoekers, beheerders en beleidsmakers informeren over het beheer in een wespendief-biotop: wat kun je beter wel of niet doen, wat is de mogelijke invloed van bosvorming, van verdroging en vernatting en van toenemende recreatie.

Onderzoekers en tientallen gedreven vrijwilligers volgen de wespendieven vanaf 2013 intensief. Ze checken mogelijke

De wespendief is een magnifieke roofvogel en icoon van nationaal landschap Het Groene Woud en van het GrensPark Kempen~Broek.

nesten en volgen het gedrag van wespendieven nauwgezet. Een aantal vogels is voorzien van GPS-trackers. Het landschapsgebruik wordt daarmee in kaart gebracht: waar bemachtigen wespendieven bijvoorbeeld hun voedsel en verschilt dat door de maanden heen? Camera's bij een aantal van de wespendievennesten

bieden aanvullende informatie over het broedresultaat van de dieren. Zowel in 2013 als in 2014 werden in het Groene Woud en het Kempen~Broek samen, tien nesten gevonden met wespenspiegels.

2015 is het laatste onderzoeksjaar. Vanaf mei – als de vogels van een lange reis uit Afrika in Nederland zijn teruggekeerd – zal onderzoek vanuit boomtoppen plaatsvinden om nesten te vinden. De

trek kans ligt in die fase lager dan als een nest al jongen heeft. Maar tegelijkertijd is het onderzoek dan minder afhankelijk van het broedsucces.

Senioren aan het woord

Heemkundevereniging Stramproy werkt samen met ARK en andere heemkundeverenigingen aan een boek over de geschiedenis van het landschap van het Kempen~Broek. Bewoners van het gebied tussen Budel en Kinrooi en Tungalroy en Bocholt, ouder dan tachtig jaar, worden geïnterviewd over het landschap in hun omgeving. De verhalen worden gevat in een boek over het gebied. Naast verhalen worden oude foto's van het landschap tussen 1880 en 1960 afgedrukt. Het boek verschijnt naar verwachting najaar 2015.

Grenspaal in Kempen~Broek **Bob Luijks**

Afronding Klimaatbuffer

Graafwerk klimaatbuffer Kempen~Broek **Bob Luijks**

Met het Klimaatproject Kempen~Broek richtte ARK zich tussen april 2010 en december 2014 specifiek op het verbeteren van de waterhuishouding in een deel van het GrensPark Kempen~Broek. Het Kempen~Broek bestaat uit droge heidegebieden, voormalige uitgestrekte doorstroom-moerassen en broekbossen. Deze zijn in de vorige eeuw grotendeels ontgonnen. Intensivering van het landgebruik in de beekdalen heeft het gebied in die decennia dubbel zo kwetsbaar gemaakt voor wateroverlast en watertekorten. Flora, fauna en belevingswaarde hadden er stevig onder te lijden. Met de klimaatbuffer Kempen~Broek greep ARK met vele partners daadkrachtig en effectief in om het tij te keren.

De resultaten? Zestig hectare Nationaal Natuur Netwerk, het versterken van dertien hectare landbouwgronden, het aanleggen van zes faunapassages voor de otter, het herstellen van het leefgebied van de boomkikker en het nemen van zoveel mogelijk antiverdrogingsmaatregelen om het watersysteem te herstellen, zodat moeras en broekbossen zich weer

kunnen ontwikkelen in dit van oorsprong kletsnatte gebied.

De provincie Limburg financierde samen met ARK en het ministerie van Infrastructuur & Milieu de aankopen. ARK voerde in samenwerking met vele lokale partijen alle maatregelen vervolgens uit. En met resultaat. Dankzij de klimaatbuffer

kan het Kempen~Broek nu daadwerkelijk haar sleutelrol vervullen in het functioneren van het Nationaal Natuur Netwerk ten westen van de Maas. Daarmee is het klimaatbufferKlimaatproject Kempen~Broek een onmisbare schakel in het grote geheel.

Toeristenbord

Vanaf november 2014 kunnen passanten op de snelweg A2 het Kempen~Broek niet meer missen. Bij de afritten Weert-Noord en Budel zullen dagelijks zo'n 60.000 passanten kunnen genieten van een landschap met Tauros, edelhert en libel op het bekende 'bruine toeristenbord'.

Toeristenbord **Bob Luijck**

Boek Kempen~Broek verschenen

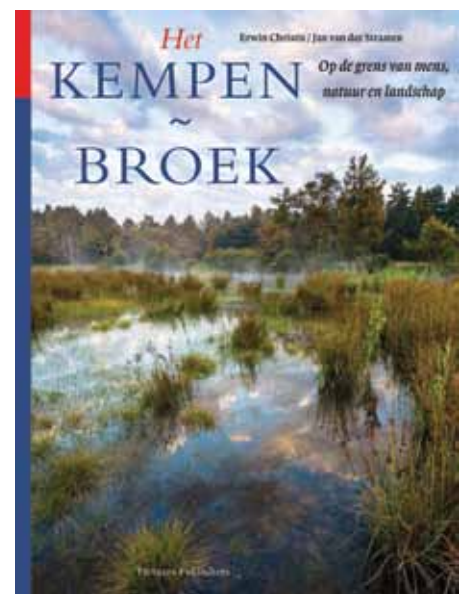
Op 14 november 2014 presenteerde ARK samen met Regionaal Landschap Kempen en Maasland en Picture Publishers het boek 'Het Kempen~Broek; op de grens van mens, natuur en landschap'. Dit boek is hét standaardwerk over het GrensPark Kempen~Broek. In 328 pagina's wordt het gebied in al haar facetten beschreven.

Twee en een half jaar is intensief gewerkt aan het boek. Honderden foto's verbeelden de pracht van de natuur in het Kempen~Broek. Dit eigennuttige gebied stoort zich door zijn ligging in Belgisch en Nederlands Limburg en in Noord-Brabant, niet aan grenzen. Heidegebie-

den, beekdalen, bossen, graslanden en akkers scheidden de omliggende dorpen en steden van moeilijk doordringbare moerassen. Of beter, 'verbonden', want eeuwenlang speelden deze gebieden een belangrijke rol in het leven van de bewoners. Het Kempen~Broek is een plek om ruimte te ontdekken en stilte te horen.

'Het Kempen~Broek; op de grens van mens, natuur en landschap' kost €37,50 en is verkrijgbaar in de boekhandel, de webwinkel van kempenbroek.eu of via picturespublishers.nl.

Omslag boek Kempen~Broek

Werk gestart in de Maashorst

Maashorst Twan Teunissen

In november 2013 werd het startschot gegeven voor realisatie van het Nationaal Natuur Netwerk in de Maashorst. In opdracht van stuurgroep de Maashorst en provincie Noord-Brabant koopt ARK landbouwgrond aan in de kern van het gebied en wordt dit gebied vervolgens beheerd als natuurgebied. In 2019 moet het werk afgerond zijn.

Voor de Maashorst ligt er sinds 2009 een Natuurplan. Hierin beschrijft de Stuurgroep Maashorst hoe het gebied er in 2050 uit gaat zien:

“In 2050 ligt hier een indrukwekkende natuurkern: Een centrale open ruimte en daaromheen natuurlijk bos, waarin natuurlijke processen, zoals een natuurlijk watersysteem, alle ruimte hebben. Om de natuurkern heen ligt een levendige schil, waarin wonen, werken, landbouw en recreatie samen gaan. In de Natuurkern bepalen natuurlijke processen de ontwikkeling. De waterkringloop, de integrale begrazing en

de gesloten kringloop van stoffen zijn drie processen die in De Maashorst een belangrijke rol spelen. Ze vormen de motor voor de ontwikkeling van een hoge biodiversiteit en een aantrekkelijke natuur. In De Maashorst kunnen mensen genieten van de natuur, de rust en de vrijheid. Zoneringsmaatregelen zoals Recreatieve Poorten en een effectieve ontsluiting ontlasten de kwetsbare delen van de Natuurkern en bieden de mensen alle gelegenheid om van de natuur te genieten. De Maashorst vormt een belangrijke schakel in het netwerk van Europese natuurgebieden.”

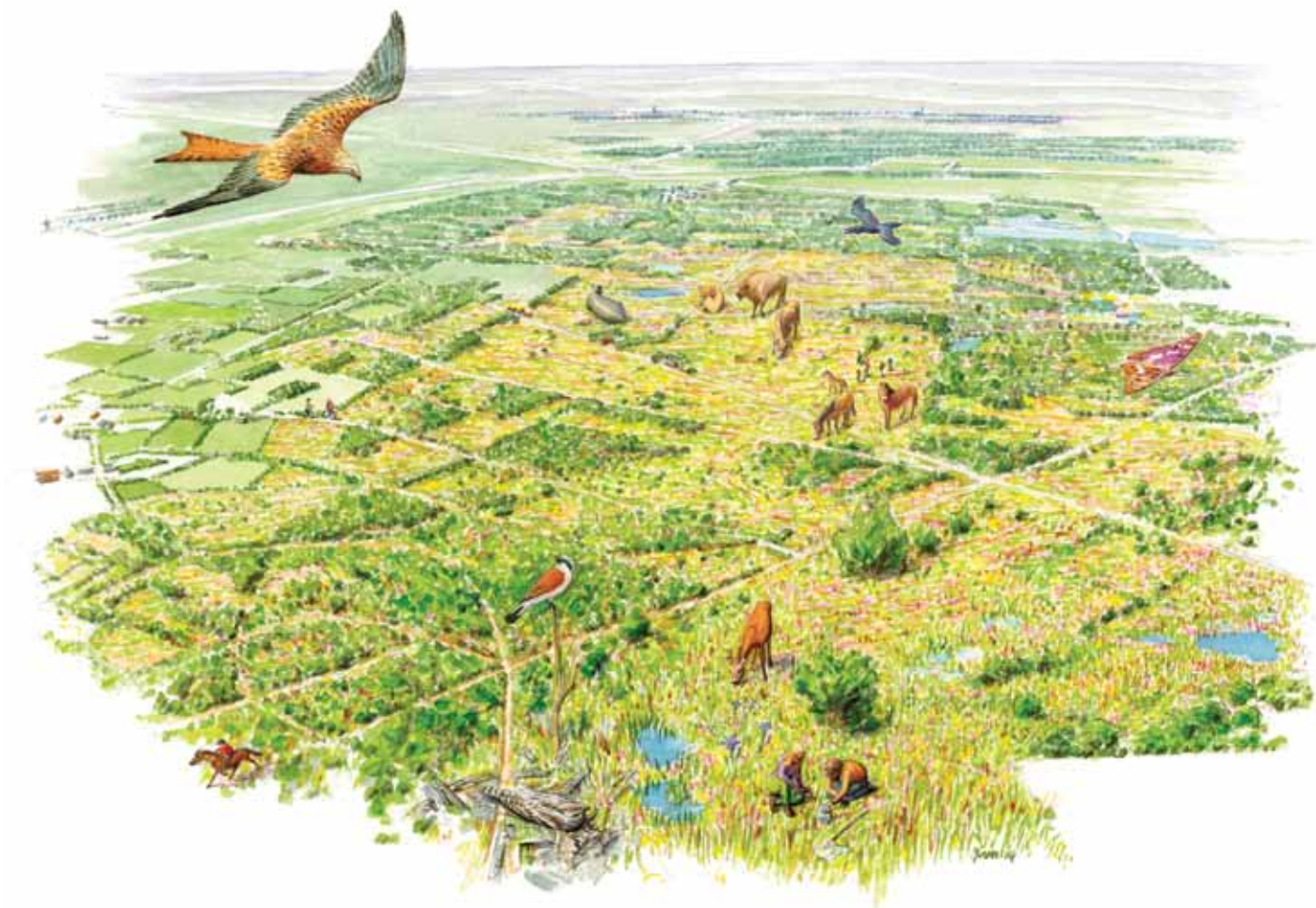
Zo ver is het nog niet. Midden in de Maashorst ligt een kern van landbouwgronden. Dit grondgebruik belemmert de vorming van een robuust natuurgebied dat begraasd wordt. Bovendien resulteert de landbouw in vergaande verdroging. De opdracht voor ARK is onder andere om hier 180 hectare landbouwgrond aan te kopen en in te richten als natuurgebied. Vóór de eerste

aankopen zijn we in gesprek gegaan met de Agrarische Natuurvereniging De Maashorstboeren, de ZLTO-afdelingen

STRUINSTOELEN OP DE MAASHORST

Lucas Smits was de allereerste die op 17 september met een zogenaamde struinstoel de Maashorst mocht verkennen. Samen met zijn vrienden maakte hij een ritje met de rolstoel die voorzien is van brede luchtbanden zodat deze struinstoel ook buiten verharde wegen kan rijden. Ideaal voor in het bos en op de heide.

ARK heeft vier van deze struinstoelen aan de Maashorst geschonken. De stoelen kunnen geleend worden bij Natuurcentrum de Maashorst, Villa d'Arto en ziekenhuis Bernhoven.

Maashorst Jeroen Helmer

en grondeigenaren in het gebied. De aankopen gebeuren op basis van vrijwilligheid. ARK investeert daarom ook in ruilgronden en agrarische structuurversterking. Voor 2014 was ons doel om 20 hectare grond te kopen; dankzij deze aanpak is dat doel op een halve hectare na behaald.

De gronden die worden aangekocht wil ARK zo snel mogelijk inrichten als natuurgebied. Maar voor dat kan gebeuren moet er eerst een integraal inrichtings- en beheerplan zijn voor de hele Maashorst, inclusief Herperduin. De vijf grote eigenaren van de Maashorst (gemeenten Landerd, Oss, Uden en Bernheze en Staatsbosbeheer), Bosgroep Zuid, lokale deskundigen en het Waterschap Aa en Maas hebben onder leiding van ARK aan dit plan gewerkt. Het plan legt afspraken vast over begrazing, bosontwikkeling, recreatiezonering,

In 2015 zullen de resultaten van het werk in de Maashorst buiten zichtbaar worden. Aangekochte landbouwgrond zal worden ingericht als natuur.

faunabeheer en ontsnipperingsmaatregelen en zal in 2015 vastgesteld worden.

Om bewoners en bezoekers bij ons werk in de Maashorst te betrekken zijn in 2014 avonden georganiseerd voor de bewoners van het gehucht Slabroek midden in de Maashorst. Voor vrijwilligers van Natuurcentrum Slabroek, IVN-gidsen, Agrarische Natuurvereniging De Maashorstboeren en VVV-baliemedewerkers organiseerden we

bijbscholingsavonden met excursies over verschillende thema's.

In 2015 zullen de resultaten van het werk in de Maashorst buiten zichtbaar worden. Aangekochte landbouwgrond zal worden ingericht als natuur. Ook starten we met de herinrichting van drie bestaande begrazingsgebieden in de Maashorst ten zuiden van de A50.

www.ark.eu/maashorst

RESULTATEN MAASHORST 2014

- › Hectare verworven EHS: **10,5**
- › Hectare ruilgrond: **8,5**
- › Deelnemers lezingen: **140**
- › Deelnemers infoavonden: **90**
- › Deelnemers excursies: **120**

Tien jaar bosontwikkeling Landtong Rozenburg

Bijenorchis Twan Teunissen

Een uniek experiment van 10 jaar spontane bosontwikkeling op Landtong Rozenburg, werd in 2014 afgesloten. In 2004 verleende het toenmalige Ministerie van LNV ont-heffing om de herbeplantingsplicht ter compensatie van het rooien van bomen langs de A15, in te vullen met spontane bosontwikkeling. Dit experiment verving de gebruikelijke compensatie met aanplant van nieuw bos. ARK stond aan de lat voor de spontane bosontwikkeling, met steun van Havenbedrijf Rotterdam en het Wereld Natuur Fonds.

In die 10 jaar tijd is een walhalla van bloemenweides, ruige begroeiing, struiken en bomen ontstaan, waar het wemelt van insecten, vogels en kleine zoogdieren. Meer dan 60 soorten bomen en struiken zijn spontaan in het gebied opgekomen. Dankzij de aanwezige wildlevende runderen en paarden ontsluit een netwerk van paden en paadjes het gebied voor recreanten. Winst voor natuur én recreatie dus. Waardoor de Landtong inmiddels een goed bezocht gebied is, door de bewoners van Rozenburg in de harten gesloten. Landtong Rozenburg laat zien dat het beschikbare geld voor boscompensatie goed besteed kan worden aan het creëren van ruimte voor spontane bosontwikkeling. 10 hectare 'spontaan' bos, was de verplichting. Anno 2014 zijn dat er 17,4 geworden! Begroeid met circa 70 soorten bomen en struiken als klinkend resultaat...

BEGRAZING ALS AANJAGER VAN HET PARADIJS

In 1999 brengt ARK Schotse hooglanders naar de Landtong die er het hele jaar door hun graaswerk

Op ontdekking bij de Landtong Rozenburg **Ralph Kleingeld**

verrichten. Echter, de runderen laten duinriet staan en vreten bij voorkeur het voedselrijkere groene gras. In 2008 werden daarom konikpaarden toegevoegd. Paarden vreten immers ook voedselarm gras en brengen zo structuur aan in de uitgestrekte duinrietgraslanden van de Landtong. Sinds de introductie van de grazers neemt de kruidenrijkdom toe. In natte tijden trappen de dieren de gesloten grasmat her en der open en brengen zo zaden in contact met de bodem, waar ze kunnen kiemen. Bovendien verspreiden de grazers in hun vacht allerlei plantenzaden. Handig, want die komen dan precies terecht op plekken waar de grazers de grasmat door betreding en begrazing opener hebben gemaakt. Op de nectar van de bloeiende planten komt een rijkdom aan insecten af, die op hun beurt weer een lekker maaltje vormen voor vogels. De grazers maken het verschil voor de natuur en toveren het spontane bos om tot een waar natuurparadijs! Bezoek Landtong Rozenburg en oordeel zelf of ga naar www.landtongrozenburg.nl

BUITENLESSEN TUSSEN DE MAMMOETTANKERS

Al meer dan 10 jaar verzorgt ARK in opdracht van het Havenbedrijf Rotterdam buitenlessen voor groep 7 en 8 van basisscholen uit de omgeving van Landtong Rozenburg. In 2014 is de Groene Poort in samenwerking met het Wereld Natuur Fonds aan dit programma toegevoegd. Langs de

Al meer dan 10 jaar verzorgt ARK buitenlessen voor groep 7 en 8 van basisscholen uit de omgeving van Landtong Rozenburg. Met in 2014 een noviteit: In 2014 werd de Groene Poort als nieuwe locatie toegevoegd.

oevers van het Scheur vertelt Paul Grootenboer van ARK het verhaal over de aanleg van langsdammen, met een ondiepe oeverstrook, geschikt voor schelpdieren, vissen en vogels. De getijbeweging creëert hier een soort Waddenzee in het klein.

In 2014 kwamen er bijna duizend kinderen struinen op Landtong Rozenburg en bij de Groene Poort. De kinderen struinen in kleine groepjes rond en kiezen zelf hun opdrachten. Hierbij maken ze gebruik van verrekijkers, loepjes, vliedernetten en zoekkaarten. Thema's als estuariene natuur, getijdenbeweging en opslibbing, kortom, de kernonderwerpen van een natuurlijke delta, krijgen nu dus ook aandacht in het buitenlesprogramma. Kinderen worden zich bewuster van het feit dat ze dicht bij zee wonen en wat dit eigenlijk betekent, voor vismigratie, vogels, planten én waterveiligheid.

www.ark.eu/landtong

STEUR OP STOOM!

Atlantische steur **Jelger Herder**

Bezoekers van het driedaagse stoomevenement Dordt in Stoom konden hun ogen niet geloven. Een gigantische steur rees omhoog vanaf het dek van educatieschip De Reinwater, tijdens de vlootshow die tienduizenden kijkers trekt. Het Wereld Natuur Fonds, ARK Natuurontwikkeling, en Sportvisserij Nederland vroegen met de 7,5 meter lange steur aandacht voor trekvis in het kader van de tweejaarlijkse World Fish Migration Day. Deze steur ligt normaal gesproken in de IJssel bij Kampen. Dordt in Stoom vond plaats op 23, 24 en 25 mei.

VONDST ATLANTISCHE STEUR IN WESTERSCHELDE

In september 2014 kocht een Zeeuwse vishandelaar een kist 'Diversen'. In de kist bleek ook een uiterst zeldzame Atlantische steur te zitten, voorzien van een label. Er werd melding van deze waardevolle vondst gedaan bij ARK en Sportvisserij Nederland. De steur bleek echter niet afkomstig van de uitzettingen in 2012 door het Wereld Natuur Fonds, Sportvisserij Nederland en ARK. Deze steur werd in 2012 vrijgelaten in de Stör Rivier in de deelstaat Sleeswijk-Holstein door onze collega's van het Internationale Gesell-

schaft zur Rettung des Störs. Bij uitzetting was dit steurtje slechts 22 centimeter lang en woog het 38 gram. Opvallend is dat de vis in slechts tweeënhalf jaar gegroeid is tot maar liefst 86 centimeter en 2,750 kilogram! Dit geeft aan dat de steur zich prima thuis voelt in onze rivieren en zee.

ATLANTISCHE STEUR IN BLIJDORP

Zo'n 30 scholieren uit Rotterdam Charlois hielpen op 18 december 2014 bij de onthulling van een basin met een echte Atlantische steur in het Oceanium van

Diergaarde Blijdorp. Daarmee is Blijdorp de eerste dierentuin in West-Europa waar deze zeldzame oervis te zien is. Door het tonen van dit magnifieke oerdier, hopen het Wereld Natuur Fonds, Diergaarde Blijdorp en ARK Natuurontwikkeling dat bezoekers zich bewuster worden van de bijzondere waarde van deze trekvis. De steur is ter beschikking gesteld door het Duitse Leibniz Institute of Freshwater Ecology and Inland Fisheries (IGB) in Berlijn.

www.ark.eu/steur

STEUR IN EEN GEZONDE DELTA

De waterkwaliteit van onze rivieren is de laatste decennia flink verbeterd. Goed nieuws voor vissen dus! Trekvis hebben het echter nog moeilijk. De deltawerken en andere 'kunstwerken' bovenstrooms, maken hun leven ingewikkeld. Trekvis hebben voor hun leven en voortplanting immers de zee én de rivieren nodig. Inclusief zoet-zout overgang en een open verbinding naar zee. ARK,

Sportvisserij Nederland en het Wereld Natuur Fonds werken al jaren aan de terugkeer van de steur. In 2012 zetten zij 47 steuren uit in Nederland. In 2015 volgt een nieuwe proefuitzetting. Achter de schermen wordt hard gewerkt aan de benodigde vergunningen en aan internationale contacten. De steur is voor ARK en WNF hét icoon voor een gezonde, natuurlijke delta.

NIEUWE NATUUR IJSSSELMONDE RIJK AAN SOORTEN

In 2013 en 2014 nam ecooloog Niels Godijn als vrijwilliger van ARK de flora en fauna onder de loep in het Buitenland van Rhoon, de Koedoodzone (gemeente Albrandswaard) en de Zuidpolder (gemeente Barendrecht). De nieuwe natuur langs de Koedood kwam als glansrijke winnaar uit de bus! Ze herbergt op afstand de meeste verschillende soorten planten en dieren. En dat terwijl de natuur in de Koedood pas twee jaar zijn gang gaat.

BLOEMEN EN PLANTEN

In 2013 werden in totaal in de drie deelgebieden 124 soorten planten aangetroffen. In het Buitenland is de vegetatie slecht ontwikkeld door intensief beheer en sloten met te voedselrijk water. In de Zuidpolder werden meer soorten gevonden, waarbij zeldzame planten zoals aarvederkruid, stijve waterranonkel en moerasandijvie opvallen. De meeste soorten planten werden gevonden in de Koedood. Er is een rijke water- en oevervegetatie met onder andere groot blaasjeskruid. Op het land groeien veel ruigtekruiden en in het door Schotse hooglanders begraasde gebied werd de zeldzame gevlekte orchis waargenomen.

VOGELS

Ook bij de broedvogels blijkt het kleinste gebied het rijkste gebied. Langs het riviertje de Koedood werden maar liefst 40 verschillende soorten waargenomen. Gele kwikstaart, slobbeend, tureluur en visdief staan daarvan op de Rode Lijst. De Koedood wordt gevolgd door de Zuidpolder met 39 soorten en het Buitenland van Rhoon met 27 soorten. Het rapport noemt het opvallend dat de landbouwgebieden weinig soorten broedvogels herbergen

Tureluur Karsten Reiniers

en de Koedood juist veel. En dit terwijl de Koedood qua oppervlakte aanzienlijk kleiner is. Dankzij jaarrondbegrazing door Schotse hooglanders biedt de Koedood geschikte broedlocaties voor veel soorten. Het gegraas van de runderen zorgt voor een gevarieerd landschap van bloemrijke graslanden, ruigte, struweel en bomen, waar vogels beschut kunnen broeden en voedsel vinden voor hun jongen.

OOK BEWONERS PROFITEREN

Niet alleen de natuur profiteert, ook de tienduizenden bewoners van Barendrecht en Albrandswaard. De nieuwe natuur langs de Koedood is vrij toegankelijk. Vanuit de Vereniging Albrandswaards Landschap (VAWL) werkt een vrijwilligersteam aan veldwerk en buitenactiviteiten. Natuurver-

SCHOON ZOET WATER IN KLIMAATBUFFER IJSSSELMONDE

Samen met het Wereld Natuur Fonds en Bureau Strooming, heeft ARK op IJsselmonde (regio Rotterdam) in 2013 twee natuurlijke klimaatbuffers gerealiseerd. Rond de Koedood en in de Zuidpolder. Door een flexibel regenwaterpeil te hanteren, wordt hier water gebufferd. Zo is schoon, zoet water beschikbaar voor landbouw en natuur, maar ook voor waterpartijen in de woonwijken. Via de Blauwe Verbinding stroomt dat schone water zelfs tot in het Zuiderpark, hartje Rotterdam.

eniging Ridderkerk organiseert excursies in de omgeving. Een dagje huttenbouwen trok ruim 50 stadskinderen de natuur in. Een programma van veldlessen voor basisschoolleerlingen geeft het natuurverhaal door aan de volgende generatie. Met natuureducatie, struin- en kanotochten informeert en enthousiasmeert ARK de omgeving voor de klimaatbuffer IJsselmonde. In 2014 is ARK in samenwerking met het Zuidhollands Landschap gestart met het opleiden van vrijwilligers voor het begeleiden van veldlessen en excursies. In 2015 draagt ARK haar voorlichtingswerk en buitenactiviteiten geleidelijk over aan Vereniging Albrandswaards Landschap en Natuurvereniging Ridderkerk.

www.ark.eu/ijsselmonde

Groene Poort Jeroen Helmer

De betonnen voeten van verouderde Rotterdamse parkeerautomaten kregen op 30 november 2014 een nieuwe bestemming in de Nieuwe Waterweg. Ze dienen als 'langsdam' waarachter zich natuurlijke oevers ontwikkelen. Het is voor de eerste maal dat restmateriaal op deze manier wordt hergebruikt voor natuurontwikkeling. In 2013 tekenden het Wereld Natuur Fonds, Rijkswaterstaat, de gemeente Rotterdam en het Havenbedrijf Rotterdam de samenwerkingsovereenkomst 'De Groene Poort'. ARK adviseerde samen met WNF over de projectopzet en ecologie, en verzorgt de natuureducatie voor basisscholieren in de Groene Poort.

Kustverkenner Paul Grootenboer

Beton de plomp in

BOUWEN AAN DE GROENE POORT

WAT IS DE GROENE POORT?

Door van schoon restmateriaal (oude kademuuren, hei- of betonpalen) zogenaamde 'langsdammen' aan te leggen, ontstaat een luw, ondiep en natuurlijk oevermilleu, beschermd tegen scheepsgolven en met mogelijkheid van opslibbing. Tussen de kribben ontstaat intergetijdengebied; een overgangsgebied van water naar land dat bij eb droogvalt en waar het water langzamer stroomt. Dit zijn slikken. Deze slikken begroeien geleidelijk met zoutminnende planten en ontwikkelen zich zo tot gorzen met karakteristieke vegetatie. Intergetijdengebieden bieden rust-, voedsel- en leefgebied voor vele diersoorten en vertegenwoordigen daarom een

hoge natuurwaarde. Zo groeit een groene entree van zo'n vijf kilometer van de haven naar de stad met ruimte voor mens en natuur: de Groene Poort.

NATUURLIJKE OEVERS

De Nieuwe Waterweg is de enige nog open verbinding tussen de zee en Rijn- en Maasmonding. De oevers zijn nu betonnen glooiingen, daardoor is er weinig meer over van de vroegere levende en veranderende maasvlaktes. Ook is de dynamiek van de oorspronkelijke delta sterk afgenomen. De Groene Poort moet hier verandering in brengen.

www.ark.eu/groenepoort

GETIJDERRIVIER IN WERELDSTAD

Rotterdam heeft een kostbaar bezit. Er loopt een getijderivier dwars door het hart van de stad. Toch realiseert menig Rotterdammer zich dat niet en doet de stad weinig met die rijkdom. Daar moet verandering in komen. De open verbinding tussen rivier en zee, de dynamiek van eb en vloed en de voortdurende afwisseling tussen zoet, zout en brak, bieden kansen voor unieke getijdenatuur. Middenin een wereldstad.

In 2014 begon een coalitie van Stadsregio Rotterdam, Provincie Zuid-Holland, Rijkswaterstaat, Havenbedrijf Rotterdam, het Wereld Natuur Fonds daarom aan 'De Rivier als Getijdepark'. Het plan biedt kansen voor verbetering van waterkwaliteit, natuur, woonomgeving, leefbaarheid, klimaatadaptatie en betrokkenheid van bewoners en internationale uitstraling. Een plan goed voor de regio, stad en haven, goed voor de Rotterdammer en, last but not least, goed voor de steur, icoon voor een gezonde delta! ARK is aan het project verbonden door haar werk in de Groene Poort, een voorbeeld getijpark avant la lettre. Ook voerde ARK een verkenning uit om elders langs de Nieuwe Maas getijdennatuur te realiseren.

Al in 2015 begint de uitvoering van de eerste twee projecten. In Mallegatspark wordt ingezet op een getijdegeul gecombineerd met een lopende bodemsanering. Voor Nassauhaven denken de ontwerpers aan een trapsgewijze oever, die in samenhang met de lopende gebiedsontwikkeling en de drijvende woningen van de Nassauhaven gerealiseerd moet worden.

EXPEDITIES EN MONITORING ZANDMOTOR

De Zandmotor ligt sinds 2011 bij de kust voor Ter Heijde en geldt als een innovatieve manier van bouwen met natuur, gebruik makend van natuurlijke processen om de kust te beschermen tegen zeespiegelstijging en stormen. ARK was bij de Zandmotor betrokken voor ecologisch advies en onderzoek en verzorgt er excursies en veldlessen. In 2015 gaan met financiering van de Provincie Zuid-Holland vele basisschoolleerlingen op pad voor een expeditie op de Zandmotor. In april 2014 verzorgde Leo Linnartz van ARK een workshop over natuur op de Zandmotor tijdens het Zandmotorsymposium en resulteerde zijn ecologische monitoring in een prachtige beeldende rapportage over 2014.

www.ark.eu/zandmotor

Wandelen Zandmotor **Twan Teunissen**

WIN-WIN KANS BRABANTSE DELTA

ARK heeft in opdracht van waterschap Brabantse Delta een verkenning uitgevoerd naar de mogelijke combinatie van natuurontwikkeling en dijkversterking. Het ging om de Natte Natuurparel 'Noordrand Midden' bij Etten-Leur. Zevenhonderd hectare natuur die onderdeel uitmaakt van het Nationaal Natuur Netwerk en onder de Kaderrichtlijn Water valt.

Noordrand Midden ligt op de overgang van zand- naar kleigebied; een landschappelijk kenmerk dat ook wel "de

ARK was bij **De Zandmotor** betrokken voor ecologisch advies en onderzoek en verzorgt er excursies en veldlessen.

naad van Brabant" wordt genoemd. Van oudsher komt hier veel diepe, kalkrijke kwel voor. Er ligt een grote opgave voor natuurontwikkeling. De beoogde natuurkwaliteit komt echter niet tot stand. ARK ziet goede en haalbare mogelijkheden voor rietmoeras, begraasde graslanden, kwelrijke sloten en bloemdijken. Waterschap Brabantse Delta heeft 200 kilometer dijk in beheer. Meer dan 100 kilometer voldoet niet aan de geëiste veiligheidsnorm en over 10 jaar moeten de dijken op sterkte zijn. Voor de benodigde dijkversterking is geschikte klei nodig. Daarnaast is het Waterschap Brabantse Delta verantwoordelijk voor

hydrologisch herstel van de Natuurparel.

Hoe laten de opgaves 'kleiwinning voor dijkversterking' en 'ontwikkeling van natte natuur' zich combineren en hoe financieren we dat? ARK adviseert om op specifieke locaties in het gebied klei te winnen, zodanig dat hier waardevolle natuur kan ontstaan in relatie met vernatting van het gebied, Binnendijks ontstaan moerassen, de vrijkomende klei kan voor dijkverhoging benut worden. Door het waterpeil in sloten te verhogen en natuurvriendelijke oevers te realiseren, krijgt de natuur een forse boost. Stoppen

met onderbemaling, periodiek overstromingen toelaten en het scheiden van landbouwwater en natuurlijk water, zijn andere belangrijke ingrediënten tot het herstel van waterhuishouding en natuur.

Maar hoe betalen we dat? ARK rekende door dat de hele exercitie met gesloten beurs uitgevoerd kan worden. De koppeling van de opgaven veiligheid en natuurontwikkeling in het gebied, gecombineerd met provinciale subsidie voor natuurontwikkeling, maakt dit mogelijk. Voor Staatsbosbeheer, provincie Brabant en het Waterschap wacht een gouden kans voor deze parel.

PREMIÈRE BELEEFSTEIGER VOOR COMMISSARIS

In juni 2014 wijdde Commissaris van de Koning Jaap Smit de eerste Beleefsteiger van Nederland in. Deze ligt in Marina Port Zélande aan het Grevelingenmeer. De Beleefsteiger vloeit voort uit het programma Beleef de Delta dat ARK initieert en uitvoert voor het Wereld Natuur Fonds.

Om bezoekers van havens te verleiden op de knieën te zakken en de onderwaterwereld van de delta te bewonderen, bedacht ARK de Beleefsteiger. Een uitnodigende badhanddoek, zacht boeiiboord langs een kijkgat en prachtige tekeningen die uitleggen wat je kan zien. Wuiwende wieren, schrapende harders en scharrelende krabben bijvoorbeeld. Intussen ligt ook een Beleefsteiger bij Center Parcs Port Zélande en meldde Ecomare op Texel en Nationaal Park Oosterschelde reeds hun belangstelling voor het concept.

ZEELAND, WILDER DAN JE DENKT

Om de natuur in de delta dichterbij zijn bewoners te brengen, verscheen onder de titel "Zeeland Wilder dan je denkt", een reeks artikelen over veertien bijzondere delta-diersoorten in de Provinciale Zeeuwse Courant. Onder andere steur, zeehond, otter, wisent en wolf namen de lezer mee op reis door de delta en lieten zien dat het steeds beter gaat met de natuurlijke rijkdom van ons land. Tegelijkertijd blijft werk nodig om een natuurlijke, klimaatbestendige en economisch vitale delta te realiseren. 'Wilder dan je denkt' is een activiteit uit Beleef de Delta, gefinancierd door het Wereld Natuur Fonds, uitgevoerd door ARK.

OOG VOOR DE DELTA IN DWAALFILM

De succesvolle Dwaalfilm doet een nieuwe regio aan. Veertig nieuwe filmpjes gingen op 27 maart 2014 in première in theater het Lantarenvenster in Rotter-

Beleefsteiger
Jeroen Helmer

Droomfonds Natuurherstel Haringvliet **Stroming**

dam. De filmpjes brengen het meest dynamische gebied van Nederland in beeld: de Delta. Het Wereld Natuur Fonds, ARK Natuurontwikkeling, de Coalitie Natuurlijke Klimaatbuffers en Rombus Natuurfilms laten met Dwaalfilm Delta zien dat Nederland een unieke delta heeft. Te zien op www.dwaalfilm.eu en op locatie in de delta: Futureland op de Maasvlakte, Panenkoekenhuis 'Bij Helene' op Tiengemeten en bezoekerscentrum Tenellaplas op Voornes duin.

DROOMFONDS HARINGVLIET: MET DE STROOM MEE

In het najaar van 2014 werkten het Wereld Natuur Fonds, Natuurmonumenten, Sportvisserij Nederland, Vogelbescherming Nederland, Staatsbosbeheer en ARK Natuurontwikkeling aan een Droomfondsaanvraag bij de Nationale Postcode Loterij. De Droomaanvraag loopt vooruit op het op een kier gaan van de Haring-

vlietsluizen in 2018 en stelt natuurherstel rond het Haringvliet, een impuls voor eilandrecreatie en aandacht voor trekvisserij, trekvogels en schelpdierbanken centraal. In februari 2015 is het project tijdens het Goed Geld Gala van de Loterij als droomproject toegekend.

REACTIE KLIMAATBUFFERCOALITIE DELTAPROGRAMMA

Op Prinsjesdag 2014 kwam met de Begrotingsstukken ook het Deltaprogramma uit. Hiermee reageert de Nederlandse overheid op de uitdagingen van een extremer klimaat voor onze veiligheid en zoetwatervoorziening. De Coalitie Natuurlijke Klimaatbuffers, waarin ARK een actieve rol speelt, verwacht van het Deltaprogramma nieuwe stappen op weg naar een duurzame relatie met het water. Het programma is daarin nog niet eenduidig.

Want wat het Deltaprogramma zelf een "krachtig samenspel" noemt van "ruimte voor water" en "harde technieken" zoals dijkversterking, ervaart de coalitie nog als een flinke disbalans tussen die twee. Zo reserveert het programma twintig keer zoveel geld voor dijkversterking als voor rivierverruiming. Dat kan nadelig uitpakken voor de kwaliteit van ons landschap en voor de natuur. De natuurorganisaties zien grote mogelijkheden om die balans te herstellen in het pleidooi van het Deltaprogramma voor het "meekoppelen" van watermaatregelen met natuur, recreatie en ruimtelijke kwaliteit. Dat leidt tot effectieve oplossingen die flexibel en duurzaam zijn, mooi en meestal goedkoper. De natuurorganisaties vinden dat zo'n aanpak in de uitvoering van het Deltaprogramma structureel geborgd moet worden. Zelf zullen ze zich daar graag voor inzetten.

Kijk voor de volledige reactie op klimaatbuffers.nl

ER OP UIT!

ARK werkt aan nieuwe natuur. Niet op de te-
kentafel, maar in het veld. Deze gebieden zijn
vrij toegankelijk: je kunt er struinen en mag
van de paden af. Genieten van de natuur kan
ieder jaar tijdens de tientallen activiteiten: ka-
notochten, excursies over Tauros of boomkik-
ker, foto-excursies en speciale nachtactivitei-
ten. Speciale struinkaarten helpen je de weg te
vinden en in 2014 ontwikkelde ARK een heuse
struinapp en een app om roofdieren mee op
naam te brengen.

ER ZELF OP UIT

GEOCACHE STEUR AAN HARINGVLIET

ARK ontwikkelde een geocache met de steur als hoofdrolspeler. Met een geocache ontvang je door het oplossen van raadsels en opdrachten bepaalde coördinaten, die je uiteindelijk naar een schat (cache) leiden. De route loopt door duingebied aan de noordzijde van het Haringvliet en verhaalt over de kansen die hier liggen voor de terugkeer van deze oervis en andere trekvissen. De Haringvlietdam is een onneembare passage, waarin ook met De Kier in 2018 maar mondjesmaat verbetering komt. Je kan de cache downloaden op je smartphone.

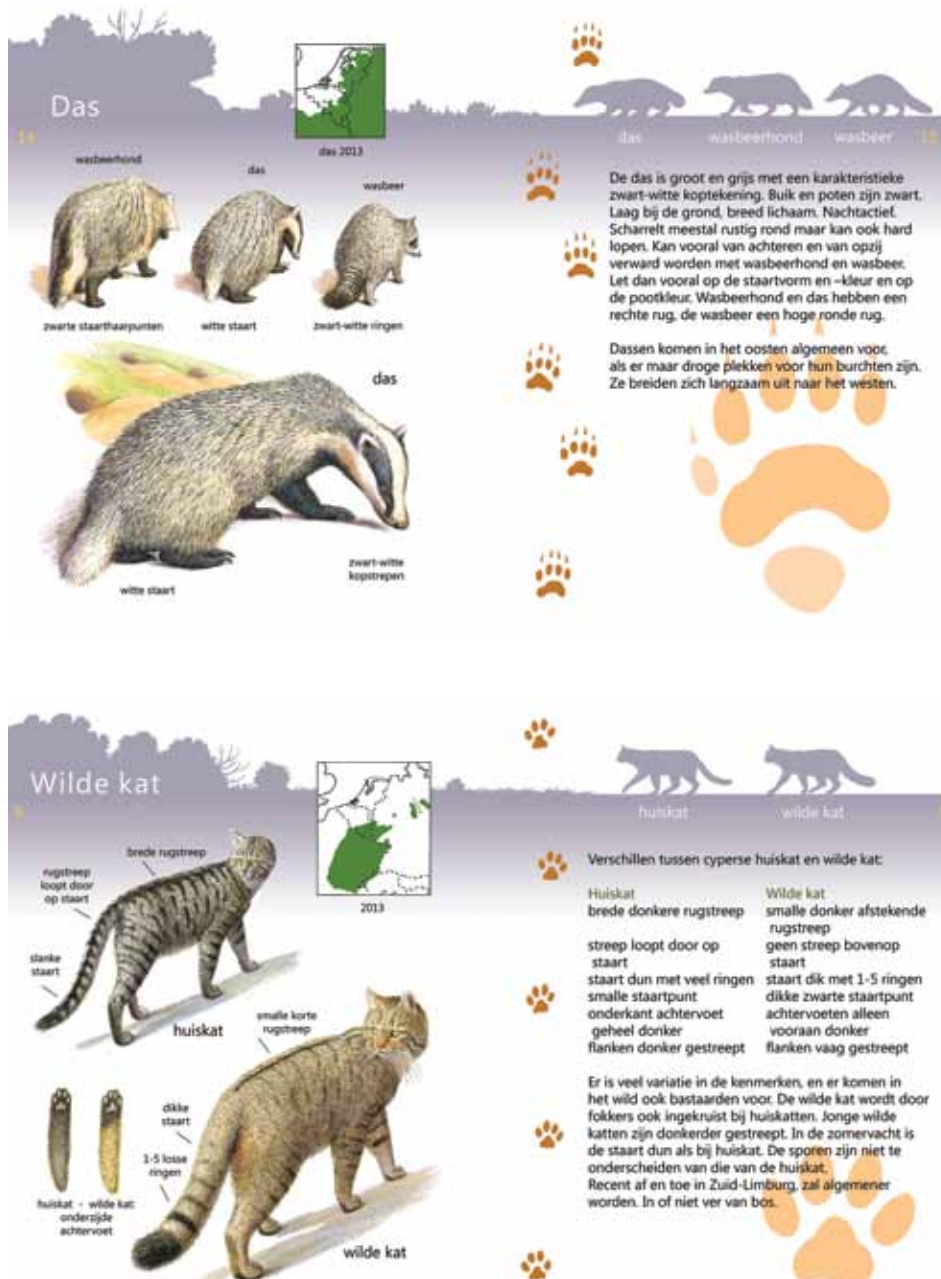
NATUURKAART WAAL

Dwalen langs de Waal tussen Nijmegen, Beuningen en Slijk-Ewijk, dat kan met de kaart die is uitgegeven door ARK en Het Dijkmagazijn. De kaart geeft een overzicht van de oevers van de Waal tussen de Waalbrug bij Nijmegen en de Tacitusbrug bij Ewijk. Bovendien zijn gedetailleerde struinroutes in de Nijmeegse Stadswaard en bij Beuningen opgenomen.

STRUINAPP WAAL ONLINE

Op 13 mei is de struinapp 'Wildernis aan de Waal' feestelijk gelanceerd. Vijf fonkelnieuwe uiterwaardenroutes in de appstore van Abellife zijn gereed om door het publiek ontdekt te worden. De app geeft alle mogelijke tips hoe je het beste door het gebied kunt struinen, zodat je alle bijzondere plekjes tegenkomt en wát je daar dan ziet. Ook zijn Dwaalfilmpjes in de app opgenomen. De app is ontwikkeld door AbellLife, ARK, Staatsbosbeheer, RBT KAN en Rombus Natuurfilms, met een financiële bijdrage van de Provincie Gelderland.

Roofdieren Jeroen Helmer

GRATIS ROOFDIERAPP

Nu de wilde kat af en toe gezien wordt, de wolf voor de deur staat en je ook weer otter of boomarmarter kunt tegenkomen, is het handig om duidelijke informatie bij de hand te hebben om deze en andere roofdieren te kunnen herkennen. Daarom heeft ARK Natuurontwikkeling in 2014 de Roofdierapp ontwikkeld. Er was al een handzaam gidsje dat in de zak van een jas past en waterbestendig is, maar naast deze Roofdiergids is er nu dus ook een gratis Roofdierapp.

Kansen voor de Rijnstrangen

Voorjaar 2014 presenteerde ARK een langetermijnvisie *Rivierverruiming Rijnstrangen* voor integrale inrichting van het hele Rijnstrangengebied in het oosten van de Gelderse Poort. In die visie krijgen de strangen net als vroeger weer een rol in de hoogwaterafvoer. Die opgave voor hoogwaterafvoer speelt nog niet op korte termijn. Nu speelt wel de opgave voor Natura 2000: ontwikkeling van rietmoeras en broedgebied voor de roerdomp en grote karekiet. Agrariërs in het gebied hebben behoefte aan duidelijkheid over de toekomst en aan een goede bedrijfsstructuur voor de blijvers. De regio tenslotte, kan versterking van de identiteit van het gebied en een impuls voor de regionale economie goed gebruiken. ARK ziet kansen om deze belangen in een robuuste toekomstvisie te combineren.

De Rijnstrangen waren lange tijd een hoog dynamisch onderdeel van de Rijn. Sinds de jaren zestig is het gebied afgekoppeld van de rivier. Het Rijnstrangengebied ademt nog wel rivier, maar heeft met het uitbannen van de dynamiek haar ziel verloren. Met de uitvoering van *Rivierverruiming Rijnstrangen* kan het gebied een grote bijdrage leveren aan toekomstige rivierveiligheid en haar oude glans herwinnen.

Het Rijnstrangengebied geniet al eeuwenlang bekendheid als de kraan van Nederland. Hier vindt de waterverdeling over de Rijntakken plaats. Het overheidsprogramma Ruimte voor de Rivier is aan de slag in aangrenzende uiterwaarden. Het delta-programma Grote Rivieren wil het gebied reserveren voor hoogwaterretentie op de lange termijn. Rijkswaterstaat wil in 2017 een overnachtingshaven realiseren bij Lobith-Spijk en langs de rand van het gebied is de verlenging van de A15 gepland. Vanuit Natura2000 leeft de wens om de kwaliteit van het rietmoeras te verbeteren. De recreatiesector wil dat recreanten het gebied met een rijke cultuurhistorie en bijzondere natuur beter kunnen beleven. En de landbouwsector wil zich verder kunnen ontwikkelen. Al deze initiatieven missen echter een geïntegreerde aanpak waardoor kansen worden gemist.

ARK ontwikkelde met Bureau Stroming en Ecologisch Adviesbureau Kurstjens een voorstel tot zo'n integrale aanpak. Hierin worden lange termijn doe-

Rijnstrangen Twan Teunissen

Trekponkje Berghoofdse Veer Twan Teunissen

Met de uitvoering van Rivierverruiming Rijnstrangen kan het gebied een grote bijdrage leveren aan toekomstige rivierveiligheid en haar oude glans herwinnen.

len verbonden aan die voor de korte termijn. Het voorstel en de bijbehorende kaart zijn geen blauwdruk voor de toekomst, maar geven een denkrichting aan waarin alle belangen tot hun recht komen.

www.ark.eu/rijnstrangen

Grazers trekken RivierPark Maasvallei in

Konikpaard Nick van den Broek

In twee uiterwaarden van het RivierPark Maasvallei – Borgharen en Geulle aan de Maas, samen ruim 200 hectare – zijn in 2014 de activiteiten van grindwinning en rivierverruiming afgerond. Vanaf nu vrij baan hier voor mens en natuur!

Formeel vindt de afronding van de werkzaamheden plaats in 2015. Toch is nu reeds een begin gemaakt met natuurlijke begrazing. In 2012 werden in Borgharen de eerste gallowayrunderen geïntroduceerd; in 2014 is hier een kudde konikpaarden aan toegevoegd. Op de kersvers afgegraven Maasoever bij Geulle aan de Maas zijn in 2014 ook gallowayrunderen uitgezet. Staatsbosbeheer en FREE Nature staan samen met ARK aan de lat voor de introductie van de grazers.

De ambitie van ARK is om in RivierPark Maasvallei één grensoverschrijdend begraasd natuurgebied te realiseren van een paar duizend hectare

groot, waar de Grensmaas doorheen slingert. Natuurlijke begrazing zorgt voor langdurige instandhouding van een relatief open landschap dat voldoende ruimte biedt voor doorstroming tijdens hoogwater. Natuurlijke begrazing is relatief goedkoop en leidt bovendien tot spectaculaire natuurresultaten. Het mozaïeklandschap dat ontstaat biedt ruimte aan duizenden planten en dieren waarvan mensen kunnen genieten.

De Maasoever bij Borgharen en Geulle maken deel uit van het Grensmaasproject, het grootste rivierverruimingsproject van Nederland. Op twaalf plekken langs de Maas tussen Maastricht en Roosteren (een traject van 40 kilometer) wordt de rivieroever afgegraven ten behoeve van hoogwaterbescherming, grindwinning en natuurontwikkeling. In 2024 moet het Grensmaasproject klaar zijn. Samen met nieuwe natuurgebieden aan Vlaamse zijde van de rivier ontstaat dan 2.500 hectare dynamische

riviernatuur. Tevens is de bescherming tegen hoogwater met een factor 5 verbeterd.

ARK is vanaf het prille begin betrokken bij de plannen voor de Grensmaas. Ze ontwikkelde er voorbeeldgebieden en werkt tot op heden aan voorlichting over en educatie in het gebied. In 2014 door veldlessen te organiseren voor ruim duizend scholieren. Verder werkte ARK mee aan het Schone Maas-programma (het opruimen van zwerfvuil met verenigingen en scholen) en aan de Big Jump Grensmaas. Ook stonden excursies en lezingen op het programma. Tot slot verzorgde ARK enkele onderdelen van een bijzondere Grensmaascursus; een die de bewoners van de Maasdorpen Itteren en Borgharen op eigen initiatief organiseerden om bewoners, horecaondernemers en IVN-ers mee te nemen in het grote veranderingsproces in hun voortuin.

www.ark.eu/grensmaas

Geuldal

CATWALK VOOR EUROPESE TOPNATUUR

Gaston Starreveld fietst met ARKer Hettie Meertens door het Geuldal **Karsten Reiniers**

Dankzij een extra bijdrage van 1,8 miljoen euro van de Nationale Postcode Loterij kan ARK meehelpen om de aansluiting van het Zuid-Limburgse landschap op de Ardennen en Eifel veilig te stellen. Centraal daarbij staat het behoud en de ontwikkeling van de natuur in het Geuldal.

De Geul is een grensoverschrijdend heuvel-landriviertje dat ten zuiden van Aken bij de Belgisch-Duitse grens ontspringt en ten noorden van Maastricht in de Grensmaas uitmondt. Het Nederlandse Geuldal is goed beschermd, maar een deel van het bovenstroomse deel in Wallonië dreigt verloren te gaan. Kleine Waalse boeren stoppen met hun werk langs de Geul. Hoewel de oude grondeigenaren het kleinschalige karakter van het Geuldal graag behouden, is de huidige tendens dat grond overgaat naar moderne landbouwbedrijven. Natuurorganisaties in Wallonië hebben namelijk te weinig middelen om

ROBUUSTE NATUUR

Robuuste natuur biedt ruimte aan dieren zoals wilde kat, boommarter, zwarte ooievaar, geelbuikvuurpad en hazelmuis om heen en weer te kunnen trekken tussen gebieden. Een natuurlijk Geuldal, ingebed in een duizenden jaren oud cultuurlandschap, is bovendien een attractie voor de bewoners en bezoekers van deze regio.

Beekforel Blikonderwater.nl

het land aan te kopen. Als dat gebeurt wordt er een gat geslagen in de cruciale verbinding tussen de Nederlandse natuur en grote natuurparken over de grens in Duitsland en België. Met steun van collega-organisaties in Nederland, België en Duitsland wil ARK een doorbraak forceren en het tij keren. De extra bijdrage van de Postcode Loterij maakt dit mogelijk.

Projectleider Hettie Meertens is trots op de groeiende samenwerking met onze zuiderburen:

“We spreken weliswaar een andere taal, maar we begrijpen allemaal het grote belang van een robuust, grensoverschrijdend landschapspark. De Waalse natuurorganisatie Natagora is onze hoofdpartner in dit project; hiermee realiseren we net over de grens een begrazingseenheid in een heel bijzonder stuk van het Geuldal”.

Aaneengesloten natuur biedt ruimte aan dieren zoals wilde kat, boommarter, zwarte ooievaar, geelbuikvuurpad en hazelmuis. Een natuurlijk Geuldal, ingebed in een duizenden jaren oud cultuurlandschap, is bovendien een attractie voor de bewoners en bezoeken

kers van deze regio. Het kleinschalige landschap van het Geuldal staat nu al bekend als één van de fraaiste landschappen in Nederland. Binnen enkele jaren kan het uitgroeien tot onze poort naar Europese topnatuur.

Ook het lint van water vormt een belangrijke verbinding voor onder andere forellen en straks mogelijk weer zalmen. Deze trekvisen zijn eveneens gebaat bij grensoverschrijdende samenwerking. Waterkwaliteit en open verbindingen zijn hierbij de belangrijke aandachtspunten.

HERSTEL BEEKFOREL

Zuiver, zuurstofrijk water is voor de forellen van levensbelang. Om voort te planten is tevens de aanwezigheid van schoon, los grind op de bodem van de Geul onmisbaar. Hierin maken ze met hun buik kuiltjes om eieren af te zetten. Door jarenlange (riool)verontreiniging – een erfenis uit het verleden – kan het grind echter aan elkaar koeken en forellen hebben daar last van. Daarom heeft ARK samen met Visstand beheercommissie Geul en Gulp, Waterschap Roer en Overmaas en bureau Natuurbalans bij wijze van proef enkele paaibedden opgeschud in de Beneden-Geul bij

Valkenburg. De verrassende uitkomst van het onderzoek dat hierop volgde, is dat de beekforellen op honderden plekken in de Geul en zijbeken in 2014 hebben gepaaid, en met succes. Dit is een uiterst spectaculaire ontwikkeling. Blijkbaar is door de sterk verbeterde waterkwaliteit in Nederland ook de beekbodem weer schoon genoeg geworden. ARK heeft dan ook besloten om voor de forellen de aandacht te verleggen naar de verbetering van vismigratie. Maar tegelijk blijft waterkwaliteit een aandachtspunt. Dit komt onder andere terug in ons educatieprogramma voor basisscholen in de gemeenten Plombières, Kelmis. Lontzen en Raeren.

www.ark.eu/geuldal

RESULTATEN GEULDAL 2014

- › Natuur aangekocht: **4,23** hectare
- › Aantal lezingen: **9**
- › Aantal excursies: **2**
- › Aantal artikelen: **3**
- › Aantal posters: **1**
- › Herstel paaibedden forel: **3** locaties

Wolf in de natuur Jeroen Helmer

Wolven aan de grens

De wolf staat sinds 2014 voor de poorten van ons land. Duidelijk werd dat bij Meppen en Nordhorn, net over de grens bij Twente, minimaal een wolf zijn territorium heeft. Iets verder weg, op de Lüneburger Heide en in de Vogezen, groeit het aantal wolven. Het is dus bijna verwonderlijk dat er nog geen bewezen waarnemingen in Nederland zijn gedaan. Dat het snel kan gaan bleek in Denemarken, waar in 2012 de eerste wolf het land bezocht en in 2014 meerdere wolven werden vastgesteld.

In 2014 verscheen 'Voorstel voor een Wolvenplan voor Nederland' waarmee de Nederlandse overheid zich voorbereidt op de komst van de wolf. Wolven in Nederland leverde hieraan een belangrijke bijdrage. Daarnaast werd de wolf aangewezen als beschermde diersoort, wat het voor

In 2014 verscheen 'Voorstel voor een Wolvenplan voor Nederland' waarmee de Nederlandse overheid zich voorbereidt op de komst van de wolf.

veehouders mogelijk maakt schadevergoedingen te vragen bij schade door wolven.

ARK is een van de organisaties die samenwerken in Wolven in Nederland. Met die samenwerking streven we naar een conflictarm samenleven met wolven. Dat doen we samen met Natuurmonumenten, FREE Nature, Koninklijke Jagersvereniging, IVN, IFAW, Studio Wolverine, Rewilding Foundation en de Zoogdierverseniging.

www.ark.eu/wolf

Dood doet Leven in Limburg

Sinds 2012 werkt ARK Natuurontwikkeling samen met Stichting Limburgs Landschap, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Stichting Limburgs Landschap vzw (België) aan Dood doet Leven in Limburg. Dood doet Leven brengt het belang van grote dode dieren in ecosysteem onder de aandacht.

Samen met wild- en wegbeheerders brengen de organisaties in een aantal Limburgse natuurgebieden gestorven wild terug. Aangerezen grote hoefdieren, zoals reeën en zwijnen, krijgen er hun laatste rustplaats en dienen als maaltijd voor andere dieren. De resultaten hiervan zijn spectaculair, zo werden er maar liefst 31 soorten vogels en zoogdieren op of bij kadavers waargenomen.

De voorbeeldgebieden smaken voor aaseters naar meer. In 2014 organiseerde Dood doet Leven een symposium waarbij natuurorganisaties, wildbeheerders, ecologen en kuddebeheerders met elkaar in gesprek gingen over een betere afstemming van onze omgang met dode wilde (hoef) dieren en wildlevende paarden en runderen, op de aasetergemeenschap. Zo kan meer ruimte ontstaan voor grote dode dieren en aaseters. Er werd gesproken over kadaverkringloop, gewervelde en ongewervelde aaseters, ruimte voor dode grote grazers in robuuste natuurgebieden en de natuurbestemming van aangerezen wild.

Samengevat zagen deelnemers het belang in van grote dode dieren voor de natuur. Om vergiftiging van aaseters te voorkomen is toepassing van loodvrije patronen binnen het wildbeheer een logische keuze. Dit geldt ook voor aangere-

Dood doet leven Bob Luijks

den dieren mits er aandacht is voor spreiding in ruimte en tijd. Het is belangrijk om bovenstaande in de praktijk te brengen (zonder toename van regelgeving, maar wel met duidelijke afspraken), mits wordt voldaan aan veterinaire monitoring en wordt gecommuniceerd naar het publiek.

In 2015 start een proef waarbij kadavers van paard en rund in drie natuurgebieden blijven liggen. Deze praktijktoets moet duidelijkheid scheppen over regelgeving en mogelijkheden voor natuurbeheerders.

RAVEN TERUG IN LIMBURG

In 2014 werd voor het eerst sinds lange tijd een broedend paar raven in Limburg gespot in Nationaal Park De Maasduinen. Het laatste paar raven broedde waarschijnlijk in 1944 bij Vaals. Raven profiteren in Limburg van het project Dood doet Leven. Ze maken gretig gebruik van het terugbrengen van kadavers in de Maasduinen. ARK initieerde de samenwerking met het Nationaal Park in Dood doet Leven.

www.ark.eu/dooddoetleven

Nederlandse wisent in Europese Big 5

Wisent Ruud Maaskant

WINST...

2014 begon goed voor het wisentproject in het Kraansvlak. Programmamakers van 'The Big 5 van Europa' op de Belgische televisiezender Eén, gingen op zoek naar de Europese tegenhanger van de Big 5 van Afrika. Na een bezoek aan de wisentenkudde in de Noord-Hollandse duinen werd de wisent als één van die 5 gekozen. De wisenten leven sinds 2007 in de duinen bij Zandvoort en momenteel telt de kudde 19 dieren, waarvan driekwart in het Kraansvlak geboren is.

... MAAR OOK VERLIES

In het voorjaar stierven drie Franse wisentstieren die in mei 2013 aan de kudde waren toegevoegd. Hoewel alles er op wees dat de dieren goed gewend waren aan hun nieuwe gebied, ging hun gezondheid aan het eind van de winter plotseling hard achteruit. Ondanks intensieve inspanningen van de beheerders overleden de dieren kort daarop.

Na onderzoek bleken verschillende worminfecties de boosdoener.

Begin april verloor het wisentenproject haar stamvader, als gevolg van zijn hoge leeftijd. Als eerste wisentstier in de Nederlandse natuur, kwam deze kanjer zeven jaar geleden vanuit Polen naar het Kraansvlak. Hij is als stamvader van alle kalfjes die tot nu toe geboren zijn, erg belangrijk geweest voor het project en was met zijn zeer imposante voorkomen een gewild model voor fotograferen.

RUIMTE VOOR WISENT ÉN RECREANT

Sinds juli 2014 is het leefgebied van de wisenten uitgebreid naar 330 hectare. Niet alleen voor de wisenten en konikpaarden goed nieuws. Voor bezoekers betekent de uitbreiding meer kans om de dieren te zien vanaf het wandelpad aan Zandvoortse kant. Naast honderden deelnemers aan begeleide excursies

maakten ook duizenden mensen in 2014 gebruik van dit Wisentenpad.

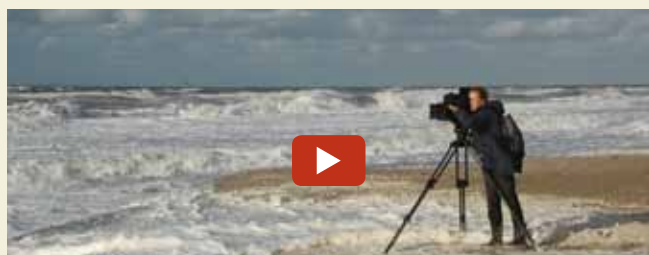
MEER NEDERLANDSE WISENTGEBIEDEN

Om de ruimte voor de wisent in de Nederlandse natuur te vergroten is voor natuurbeheerders het Wisentennetwerk opgericht; een uitwisselings- en samenwerkingsverband van (toekomstige) wisenthouders in natuurgebieden. ARK is betrokken bij de voorbereidingen voor de komst van de wisent naar de Veluwe.

www.ark.eu/wisent

RESULTATEN WISENT 2014

- › Bezoekers wisentpad: **3.800**
- › Lengte wisentpad: **2,5 km**
- › Deelnemers excursie: **500**

DWAALFIM DELTA

De Delta is toegevoegd aan Dwaalfilm. In 40 filmpjes wordt de Delta in beeld gebracht en vertelt Dwaalfilm een verhaal over natuur, recreatie, economie en veiligheid, maar bovenal over de schoonheid van de delta.

www.dwaalfilm.eu

KANJERS VAN GOUD

Kanjers van Goud stond in oktober in het teken van ARK. In het programma van RTL4 over de goede doelen van de Nationale Postcode Loterij, gingen ARK-ers op pad met Martijn Krabbé en Gaston Starreveld.

www.ark.eu/kanjersvangoudtv

DWAALFILM KEMPEN~BROEK

Ook Dwaalfilm Kempen~Broek had in 2014 de eer om in première te gaan. Dwaalfilm zet het GrensPark Kempen~Broek op de kaart als verrassend rijk natuurgebied.

www.dwaalfilm.eu

NATUURLIJKE KLIMAATBUFFERS

De coalitie Natuurlijke Klimaatbuffers sluit haar werk af met de film Nederland natuurlijk veilig. De film belicht doelen en resultaten van klimaatbuffers.

www.ark.eu/klimaatbuffertv

TARPAN

De film "Tarpan: Repainting An Ancient Picture" over het Europese wilde paard kwam dit jaar uit. De makers filmde onder andere in het project van ARK in Bulgarije.

www.ark.eu/tarpanTV

BUITENGEWOON

Ook in het vijftiende seizoen van het veelbekeken BuitenGewoon van Omroep Gelderland weer aandacht voor het werk van ARK. Otters, de Rijnstrangen en de Millingerwaard stonden centraal.

www.ark.eu/buitengewoontv

VROEGE VOGELS

Natuurprogramma Vroege Vogels maakte een reportage over de wilde kat die in het Drielandenpark oprukt vanuit Eifel en Ardennen.

www.ark.eu/wildekattv

IN ÉÉN MINUUT

Met prachtige beelden van de Stichting Natuurbeelden werden drie korte video's gemaakt over Wisenten, Wolven in Nederland en Dood doet Leven.

www.ark.eu/promotietv

Letse rivier gaat weer meanderen

Uitkijktoren langs de Dviete Jan van der Veen

10 JAAR DVIETE

In april 2014 werd het 10-jarig bestaan van natuurpark Dviete gevierd. ARK is al vanaf het prille begin betrokken bij Dviete. Met lokale partners hebben we gezorgd voor de start van natuurlijke begrazing met koniks en Schotse hooglanders, we boden hulp bij het opzetten van een informatiecentrum en samen met het Letse Natuur Fonds werd in 2014 gewerkt aan de laatste loodjes voor de hermeandering van de rivier de Dviete. Alle graafwerkzaamheden voor de hermeandering vinden in de winter van 2014 naar 2015 plaats. Het project moet in september 2014 helemaal afgerond zijn. Daarmee komt het avontuur van ARK in Letland ten einde. Het Letse werk heeft – net als ons werk in de Bulgaarse Rhodopen – als inspiratiebron gediend voor andere initiatieven, zoals Rewilding Europe.

EUROPEAN WILDLIFE BANK

De Letse kuddes komen voort uit het Kuddefonds van ARK. De ontvanger krijgt dieren toebedeeld, onder de voorwaarde dat na verloop van tijd minimaal hetzelfde aantal dieren

ARK IN LETLAND

Vijftien jaar lang is ARK al actief in Letland. Vele Letten zijn natuurlijke begrazing en toeristische activiteiten gaan combineren in kleine en grote natuurgebieden. Tussen 1999 en 2014 hebben twaalf kuddecontractanten uit Nederland plaatsgevonden en zijn 227 konikpaarden en 100 runderen naar Letse natuurgebieden vervoerd. Die kuddes lopen op een oppervlakte van rond de 5.000 hectare en zijn in aantal gegroeid tot ongeveer 750 koniks en 400 runderen. Kortom, het gaat goed met de wilde Letse natuur!

wordt teruggegeven. Deze worden dan weer aan andere geïnteresseerden aangeboden. ARK en Rewilding Europe spraken af dat alle koniks bij het aflopen van de vijfjarige kuddecontracten in Letland, Bulgarije of elders, over gaan naar de zogenaamde European Wildlife Bank. Hiermee vormt ARK's Kuddefonds de fundering voor een forse opschaling van natuurlijke begrazing in Europa.

FOTOTENTOONSTELLING WILDE PAARDEN JELGAVA

In het regionaal centrum voor toerisme in Jelgava opende dit jaar een fototentoonstelling over de kudde konikpaarden op het kasteleiland van de Letse stad. Niet alleen de mooie kant van het natuurlijke leven van deze wilde paarden wordt getoond, maar ook moeilijke thema's als dood, winter, hoog water en gevechten tussen hengsten. De tentoonstelling was ook te zien in de Letse hoofdstad Riga en over de grens in het Russische Sint-Petersburg en Moskou.

www.ark.eu/letland

Artist Impression Central Apennines Jeroen Helmer

Rewilding Europe en ARK

In Europa liggen momenteel enorme kansen voor de ontwikkeling van grootschalige nieuwe natuur. Er vindt intensivering van landbouw plaats op goede grond. Maar op marginale gronden zoals bijvoorbeeld in rivierdalen, in berggebieden of op arme zandgronden, worden gebieden verlaten door boeren en herders. Het gaat om miljoenen hectares.

ARK pionierde al op deze vrijkomende gronden in Letland en Bulgarije. Sinds 2012 is ARK partner van Rewilding Europe dat zich inzet voor de ontwikkeling van tien grote wildernissen in Europa van elk minstens 100.000 hectare, vóór het jaar 2022. ARK en Rewilding Europe werken onder andere samen in het Rewilding programma, het opzetten van het European Rewilding Network, in de Wildlife Bank en in het maken

Het European Rewilding Network zet zich in voor uitwisseling van kennis en ervaringen rond het 'rewilden' van Europese gebieden.

van artist impressions van de nieuwe natuurgebieden.

REWILDING HORSES

Rewilding Europe presenteerde op 17 september 2014 de nieuwe studie "Rewilding horses in Europe". Een unieke studie over wilde paarden met achtergrondinformatie en praktische richtlijnen voor het beheer van de dieren. De geïllustreerde uitgave van 48 pagina's werd geschreven door Leo Linnartz van ARK en Renée Meissner van Herds & Homelands. Het rapport

kwam tot stand dankzij een bijdrage van het Liberty Wildlife Fund en is gratis te downloaden via de website van Rewilding Europe.

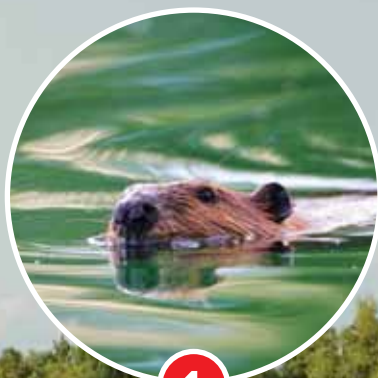
EUROPEAN REWILDING NETWORK

Het European Rewilding Network zet zich in voor uitwisseling van kennis en ervaringen rond het 'rewilden' van Europese gebieden. In 2014 is het netwerk gegroeid naar 35 leden met initiatieven in 18 Europese landen: van Schotland tot Roemenië en van Letland tot Spanje. Sinds de officiële start van het netwerk in oktober 2013 is het totaal oppervlak van de gebieden die lid zijn uitgegroeid naar meer dan 850.000 hectare. Dit is exclusief de Rewilding Europe gebieden die bij elkaar een oppervlakte van ongeveer 1 miljoen hectare gaan omvatten.

www.rewildingeurope.com

TERUG VAN WEGGEWEEST

Ze zijn zeldzaam, worden in hun voortbestaan bedreigd en staan daarom vaak op de rode lijst. Een feestje dus als dieren en planten die het niet makkelijk hebben weer terug zijn. In 2014 zijn er in verschillende gebieden waar ARK actief is, prachtige ontdekkingen gedaan van soorten die terug-van-weggeveest zijn.

1

2

3

1

Bever

In de Beuningse Uiterwaarden leven weer bevers. Bewoners zagen er twee zwemmen en later werd ook een burcht gevonden. Eerder verbleven er al bevers, maar het gebied waar ze zich vestigden droogde tijdens de zomer telkens uit en werd dan ongeschikt voor bevers. De locatie waar ze nu leven bevat altijd water en lijkt ideaal voor een definitieve vestiging. Door de ontwikkeling van Klimaatbuffer Beuningen zal het geschikte leefgebied groter worden.

Millingerwaard Twan Teunissen

Foto Karsten Reiniers

2

Otter

Na 50 jaar afwezigheid is de otter terug in de Gelderse Poort. In januari werden sporen ontdekt in de Ooijpolder. Aanleiding voor de Flora- en Faunawerkgroep Gelderse Poort om een cameraval te plaatsen, met als resultaat beelden van een otter. Het actieve mannetje liet zich niet alleen regelmatig fotograferen en filmen, ook werden overal spraints gevonden en maakte deze Ooijse otter gebruik van faunatunnels die mede door ARK werden aangelegd.

Foto Karsten Reiniers

3

Bosgeelster

Ze worden nogal eens gemist omdat ze vroeg in het jaar bloeien als veel floristen nog in winterslaap zijn. Bovendien bloeien ze in sommige jaren niet. Toen de bosgeelster afgelopen maart werd ontdekt in de Millingerwaard, was dan ook niet duidelijk of de zeldzame soort al jaren is gemist of afwezig is geweest. Hoe dan ook een spectaculaire ontdekking, want de vorige waarneming in het gebied van Staatsbosbeheer was meer dan 40 jaar geleden.

Foto Twan Teunissen

4

Knoflookpad

Het Kempen~Broek kreeg dit jaar één van haar karakteristieke bewoners terug: de knoflookpad. Ruim 1700 knoflookpadlarven werden uitgezet in verschillende natuurgebieden in het Kempen~Broek. De pad is één van de zeldzaamste dieren van Nederland. Met de uitzetting werd de eerste aanzet gegeven tot een belangrijke verbinding tussen de Brabantse en Midden-Limburgse gebieden waar de knoflookpad nog voorkomt.

Foto Douwe Schut

5

Kraanvogel

Het in 2013 gerestoreerde Palmven in de Maashorst, blijkt een ware magneet te zijn voor zeldzame vogelsoorten. Door de vernatting van het gebied van Staatsbosbeheer, worden er soorten gezien die in de regio zeer zeldzaam zijn. Dit jaar overnachtten er zelfs kraanvogels, iets wat al veertig jaar niet was gebeurd. Vogelaars van de Vogelwacht Uden e.o. zagen de vogels eind augustus aankomen en de ochtend daarop weer vertrekken.

Foto Bob Luijks

6

Pilvaren

Een succes van het herstel van natuur is de terugkeer van bijzondere planten in de moeras-sige laagtes van het Kempen~Broek. Zo zijn moerashertshooi, echte koekoeksbloem, kleine zonnedauw, drijvend fontuinkruid en pilvaren teruggevonden. Dat deze plantensoorten tevoorschijn kwamen, heeft alles te maken met de graafwerkzaamheden. Oude zaden in de bodem kwamen bloot te liggen en ontkiemden dankzij voldoende water.

Foto Twan Teunissen

7

Wilde kat

2014 was het jaar waarin de wilde kat echt in Nederland is teruggekeerd. In het Drielandenpark werden voor het eerst bewegende beelden van wilde katten gemaakt, vier wilde katten werden voorzien van een halsbandzender en voor het eerst sinds eeuwen werden wilde katten in de vrije natuur geboren. In september werd een jonge wilde kat gefotografeerd door een cameraval en in oktober werd een jong dier gevangen.

Foto Bob Luijks

Delta Talent

Brak is Beter **Jeroen Helmer**

Delta Talent levert een inspirerende bijdrage aan het opleiden van innovatieve land- en watermanagers en natuurontwikkelaars. Ze leert jonge professionals in te spelen op toekomstige uitdagingen op het gebied van deltamanagement, water, klimaatverandering en bouwen met natuur.

BRAK IS BETER!

In 2014 bestond ARK 25 jaar. Daarom organiseert zij in samenwerking met Delta Talent een challenge voor studenten. De Brak is Beter! Challenge daagt studenten uit om het woord “brak” een positieve bijklank te geven en brak water in Nederland een nieuw imago te bezorgen. Dit kan met een idee voor een nieuw brakwatergebied, maar ook met voorstellen om bestaande gebieden meer allure te geven. Plannen kunnen uiteenlopen van ideeën voor de zilte teelt van zeekool tot een kunstwerk over de kwaliteiten van brak water. De deadline voor het inzenden van voorstellen is 15 mei 2015.

Om studenten te helpen tot optimale ideeën te komen, geeft Delta Talent gastcolleges, wordt er een excursie naar brakwatergebieden georganiseerd en is er een verbeterdag in het veld, waarbij ideeën kunnen worden voorgelegd aan

BRAK IS BETER!

Brak water komt van nature voor op de overgang van zoet- naar zeewater. De brakke zones in deze overgangsgebieden zijn van onschatbare waarde voor de natuur. Zo is er in deze gebieden een grote voedselrijkdom en wennen vissen er aan het zoete of zoute water tijdens hun trek. Brakwatergebieden zijn spannend en mooi voor recreatie en bieden mogelijkheden voor schelpdierteelt en visserij. Hoewel er gewerkt wordt aan het herstel van deze natuurlijke overgangen, is het aantal brakke gebieden in Nederland zeer beperkt.

Studenten bezoeken Plaats van Scheelhoek Karsten Reiniers

experts. Ook krijgen genomineerden een presentatietraining voor de finale op 15 juni 2015.

SPEEDDATING OP ZANDMOTOR
Studenten van diverse opleidingen kregen tijdens het Zandmotorsymposium op 31 maart 2014 de kans om via Delta Talent in contact te komen met experts. In verschillende gesprekken konden ze vragen stellen. Niet alleen voor studenten interessant, maar ook voor de experts een kans om de talenten van de nabije toekomst te spreken. De Zandmotor werd in 2011 bij Ter Heijde aangelegd en geldt als een innovatieve manier van bouwen met natuur en kustbescherming.

EROSIE IN HET SPUI
Vijf studenten van verschillende opleidingen van Wageningen Universiteit (WUR) hebben zich op verzoek van het Wereld Natuur Fonds verdiept in de erosieproblemen in het Spui. Deze Zuid-Hollandse getijdenrivier kampt hiermee door de sterke stromen van eb en vloed. Delta Talent heeft beide partijen bij elkaar gebracht. De interactieve presentatie van onderzoeksresultaten sloot goed aan bij wat Delta Talent beoogt: uitwisseling tussen studenten

en professionals, vraagstukken van meerdere kanten benaderen en 'met de voeten in de klei'.

AAN DE SLAG MET DE RIJNHAVEN
Een groep van twaalf derdejaars studenten van de Hogeschool Rotterdam onderzocht de mogelijkheden om een nieuwe invulling te geven aan de Rijnhaven in Rotterdam-Zuid. Delta Talent vroeg hen om vooral ook te kijken naar de kansen die er zijn voor getijdennatuur. Onder de titel "Green money in de Rijnhaven" presenteerde de groep hun voorstel met een posterpresentatie. Ze hanteerden een knappe, integrale aanpak. De gegevens uit het rapport kan ARK gebruiken om zich sterk te maken voor een "Getijpark Nieuwe Maas".

EILANDJES IN DE MILLINGERWAARD
Johan Bekhuis van ARK heeft vier derdejaars studenten van Hogeschool Van Hall Larenstein gevraagd zich op een uitdagende klus te storten: lukt het ze om binnen het huidige inrichtingsplan Millingerwaard in het kader van Ruimte voor de Rivier eilandjes te realiseren? De eilandjes zorgen ervoor dat zoveel mogelijk mensen vrij kunnen struinen, maar dat verstoringsgevoelige dieren

als broedvogels, bever, otter en zeearend ook hun rust hebben. Delta Talent begeleidt het onderzoek.

www.deltatalent.nl

VEEL INTERESSE IN STAGE BIJ ARK

In 2014 informeerden ruim honderd studenten naar een onderzoeks- of stageplaats bij ARK. Ook tientallen uit het buitenland, tot aan India en Amerika toe. Uiteindelijk zijn zeven studenten geplaatst: een student van de Universiteit Utrecht deed onderzoek naar de wilde kat in Zuid-Limburg, twee studenten van Van Hall Larenstein Velp en een student van de HAS Den Bosch deden wolvenonderzoek in Bulgarije en een student van Helicon Velp ontwikkelde educatiemateriaal over wolven in Nederland. Daarnaast zijn twee Roemeense studenten geplaatst bij projecten van Rewilding Europe. Benieuwd naar hun ervaringen? Op www.ark.eu/stage staan enkele blogs.

OP AVONTUUR IN DE NATUUR

Op weg naar de Groene Poort **Ralph Kleingeld**

NU GENIETEN EN VERWONDEREN, STRAKS BETROKKENHEID BIJ NATUUR

In een aantal van haar projecten organiseert ARK buitenlessen voor het basisonderwijs. Jaarlijks nemen hier duizenden kinderen aan deel. ARK betreft de jeugd bij natuurontwikkeling dichtbij huis en maakt kinderen vertrouwd met natuur. De kinderen van nu zijn immers de toekomstige bewoners van het landschap, waaraan nu al gewerkt wordt.

ONTDEKKEN EN BELEVEN

Lachen als iemand in een koeienvlaai is gestapt. Speuren in een konijnenhol om te zien of de bewoners thuis zijn. Een vlinder bewonderen die zomaar op je mouw is komen zitten. Met je voeten blijven haken achter een dauwbraam. Plotseling oog in oog staan met een kudde Schotse Hooglanders of konikpaarden... Tijdens buitenlessen

gaan leerlingen aan de slag met allerlei opdrachten. Met de voeten 'in de klei' krijgen de kinderen inzicht in de noodzaak van robuuste natuur en hoe de ontwikkeling daarvan samengaat met – bijvoorbeeld – duurzame riviergeveiligheid. Of een natuurlijke delta.

VOLWASSENEN BETREKKEN

Leerkrachten, ouders en grootouders gaan mee als begeleiders van de buitenlessen. Ook voor hen vervullen die duidelijk een communicatieve rol. In de Leeuwense Waard gaan de gesprekken bijvoorbeeld over wat er precies gebeurt in de Kaliwaal, over waterkwaliteit van het rivierwater, over riviergeveiligheid, en hoe het zit met die kuddes wilde paarden en runderen. Steeds nieuwe verhalen klinken rondom de rivier, de actualiteit brengt de steur, de wolf of klimaatverandering als gespreksonderwerp.

HUTTEN BOUWEN

Steeds meer kinderen uit Rhoon en Barendrecht krijgen in de gaten dat het natuurgebied langs de Koedood een spannende en leuke plek is waar je heerlijk kunt buitenspelen. In het voorjaar van 2014 ontstond hier spontaan een hutten-dorpje. Pallets, planken buizen, tie-raps, duct-tape en spijkers, van alles slingerde er rond. Dit leverde veel rommel en gevaarlijke situaties op. Leuk dat de kinderen hier hutten bouwen, maar niet op deze manier, vond ARK. Daarom organiseerde zij een cursus "natuurlijke hutten bouwen". En met groot succes. Ruim 40 kinderen en ook nog een twintigtal ouders leerden in de praktijk hoe ze een mooie hut van natuurlijke materialen konden maken. Dat wil zeggen: losse takken (dus niet afbreken of afknippen) en touw van natuurlijke oorsprong (sisal). En zo kun je dus nog steeds hutten tegenkomen in de Koedood. Maar dan wel gebouwd met natuurlijke materialen.

‘Modder heeft op sommige kinderen een onweerstaanbare aantrekkingskracht. Maar verslindt ook vele laarzen... Dan maar terugfietsen op je sokken.’

Veldles Elma Duijndam

foto Paul Grootenboer

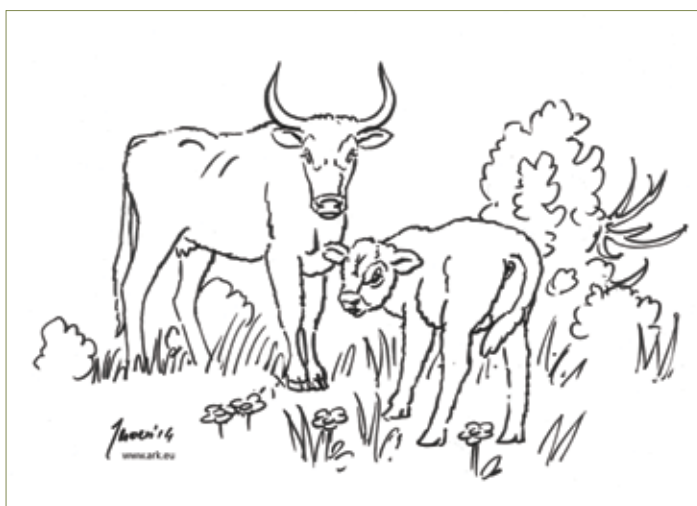
de Post

Hoi Paul,
In het werkboekje stond bij “na de veldles” of de kinderen wat geleerd hadden van de buitenles. Sommige kinderen hadden ingevuld: “Niets”. Wat blijkt nu, dat de kinderen deze buitenles meer als spelen zagen. Ze hadden niet in de gaten dat ze aan het leren waren, want dat doe je toch op school. Spelenderwijs buiten leren, terwijl de kinderen er zelf geen erg in hebben. Een betere manier is er niet, vind ik. Genieten dus, dankzij jouw les. Nogmaals bedankt! Graag tot volgend jaar.

Dick Zwart,
Leerkracht CBS Merula Heenvliet

Dank je wel, Elma!!!! Wij vonden de veldles geweldig! De Taurossen met hun kalfje, met onze laarzen door de grote plas stappen, beestjes uit het water scheppen, een bijzondere rups, het enge kadaver vol vliegen en maden, ons eigen parfum ontwerpen, insecten bestuderen met de loep, foto's maken, door het bos wandelen, een salamander, het verschil tussen een libel en een waterjuffer, door het lange gras stappen, zelf van alles ontdekken, bloemen verzamelen, spinnen opzuigen..... en een lieve dame die alles heel goed uitlegde!

Kinderen en juffen van BS De Vuurvogel Bree (Kempen~Broek)

Getekend door
ARK tekenaar
Jeroen Helmer

Kleurplaten en zoekkaarten

Wil je ze in het groot?
www.ark.eu/kleurplaten

DWAALFILM IN HET ONDERWIJS

Bij een eerste peiling onder zo'n vijftig leerkrachten van het basis- en voortgezet onderwijs werd enthousiast gereageerd op de vraag naar inzetbaarheid van Dwaalfilm tijdens lessen. Dwaalfilm is een beeldenjukebox op internet, met meer dan 200 prachtige filmpjes over nieuwe natuur in Nederland.

Dwaalfilm is goed te gebruiken in de klas. Je kunt gericht zoeken op onderwerpen of locaties en zo de les verlevendigen met korte filmpjes. De leerlingen kunnen Dwaalfilm gebruiken bij spreekbeurten of werkstukken. Maar minstens zo leuk is het om de kinderen eens lekker zelf te laten dwalen in de digitale natuur. Ook werd duidelijk dat de bekendheid met Dwaalfilm onder leerkrachten nog niet zo groot is. Inmiddels staat Dwaalfilm daarom in verschillende onderwijsnieuwsbrieven en op onderwijsportals en op "Groen Gelinkt", een uitgebreid informatiesysteem voor het vinden van natuur- en milieueducatie in Nederland.

Veldles IJsselmonde langs de Koedood **Paul Grootenboer**

OVERZICHT JEUGDACTIVITEITEN ARK NATUURONTWIKKELING 2014

GEBIED	KINDEREN	BEGELEIDERS	GROEPEN	SCHOLEN
LIMBURG				
Groeve 't Rooth (Bemelen)	220	64	9	6
Kempen~Broek	238	48	15	7
Drielandenpark	224	62	10	9
Meers	940	242	43	26
Weerterbos	708	176	27	16
GELDERLAND				
Leeuwense Waard	1000	263	41	22
Waalweelde Zuidoever	872	164	36	23
ZUID-HOLLAND				
Landtong Rozenburg	916	192	36	21
Groene Poort	319	47	11	9
Hoek van Holland	327	80	17	6
IJsselmonde Zuidpolder	577	130	20	7
Zandmotor	23	32	3	0

13,5 miljoen euro uit
het Droomfonds van
de Nationale Postcode
Loterij is beschikbaar om
een droom te realiseren:
het afgesloten
Haringvliet weer tot
leven wekken.

Over ARK

NIEUWE ARK-MEDEWERKER

Op het kantoor van ARK is Wim Baring op 1 september 2014 begonnen als coördinator van het bedrijfsbureau.

Maasbloemen voor Jobien

AFSCHEID

Eind oktober gaf Jobien Boonman haar laatste veldles vóór haar pensionering bij ARK. Groep 6 van de Sjtadssjool uit Sittard overhandigde haar in Meers een geurig boeket Maasbloemen. Het was een bijzonder moment, na 20 jaar veldlessen. Sinds 1994 bracht Jobien haar liefde voor natuur en natuurontwikkeling aan ruim 35.000 Limburgse leerlingen over. De rode, of beter gezegd blauwe, draad door haar werk was de Grensmaas. Ook in het Beneden-Geuldal was Jobien jarenlang actief, en in Groeve 't Rooth, het Kempen~Broek en het Drielandenpark bij Vaals. Dat omwonenden die gebieden nu in hun harten hebben gesloten, is mede te danken aan Jobien.

DIRECTIE

Op 31 december trad Wouter Helmer terug als directeur. Wouter heeft nu meer tijd beschikbaar voor innovatie van natuurontwikkeling en Europese projecten. ARK gaat verder met een eenhoofdige directie. Petra Souwerbren, die reeds directielid was, vervult deze functie.

RAAD VAN TOEZICHT

In april 2014 namen we afscheid van Annemarie

Moons als lid van de Raad van Toezicht. Sinds september 2014 heeft ARK twee nieuwe leden in de Raad van Toezicht: Annemieke Nijhof en Clarisse Buma. Clarisse Buma is werkzaam als directeur van Logeion, Beroepsorganisatie voor communicatie-professionals en kent ARK uit haar verleden bij het Wereld Natuur Fonds. Annemieke Nijhof is CEO bij Tauw. In haar voormalige functie als directeur-generaal Water bij het ministerie van Infrastructuur & Milieu leerde zij de klimaatbuffers van ARK en coalitiepartners kennen.

VERHUIZING

Na vier jaar te hebben gebivakkeerd op Natuurplaza in Nijmegen, is het kantoor van de administratie van ARK in oktober 2014 verhuisd naar de Molenveldlaan in Nijmegen.

Nieuwe website ARK

NIEUWE WEBSITE

In het najaar van 2014 lanceerde ARK haar nieuwe website. Een fris ontwerp, verbeterde toegang en moderne techniek maken de website vriendelijker voor bezoekers en is nu ook bruikbaar op tablet en smartphone.

25 JAAR ARK

In september 2014 was het 25 jaar geleden dat ARK werd opgericht. In het kader van dit 25-jarig bestaan keek ze in een serie van 25 blogs terug op hoogte- en dieptepunten in haar werk. De blogs zijn te lezen op www.ark.eu. ARK wil ook

ARK 25 jaar **Jeroen Helmer**

graag vooruit kijken. En wil inzetten op studenten: de professionals van de toekomst. Om die reden organiseert Delta Talent in het kader van 25 jaar ARK de challenge 'Brak is Beter'! Studenten worden uitgedaagd om plannen te maken voor herstel van brakwaterzones: leefgebied voor trekvis en – vogels.

NATIONALE POSTCODE LOTERIJ

Judith Lingeman, Hoofd Goede Doelen van de Nationale Postcode Loterij

"Wij zijn er trots op dat we ARK dankzij de 2,5 miljoen deelnemers aan de Postcode Loterij sinds 1996 ondersteunen. Naast de jaarlijkse bijdrage aan ARK van 900.000 euro, hebben we uit de opbrengst over 2014 uit het Droomfonds, het project 'Natuurherstel Haringvliet' toegekend. ARK werkt in dit project samen met het Wereld Natuur Fonds, Sportvisserij Nederland, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Vogelbescherming Nederland aan herstel van het getijdenlandschap rond het Haringvliet.

Het resultaat is unieke deltanatuur, waar

Judith Lingeman **Pascal Fielmich**

getij en een zoet-zout overgang weer een thuis bieden aan typische deltasorten zoals visarend, steur, platte oester en witsnuitdolfijn. Maar het Droomproject resulteert ook in een vitaal, veilig en economisch gezond Haringvliet. Talloze recreanten zullen op deze toeristische trekpleister afkomen en geven daarmee de lokale economie een boost. Goed voor natuur én economie dus."

ARK in cijfers

FINANCIEEL JAARVERSLAG

Over 2014 is een resultaat behaald van -€ 239.635. Dit bedrag wordt in mindering gebracht van de algemene reserve.

In de begroting 2014 was een totaal van € 10,6 miljoen opgenomen aan uitgaven voor projecten. In 2014 is € 12,1 miljoen aan uitgaven toegerekend aan de projectresultaten 2014. Binnen cluster Robuuste verbindingen is per saldo € 3,1 miljoen meer besteed. Minder werd daarentegen besteed in Europa (per saldo € 0,2 miljoen), in de Nederlandse Delta (€ 0,2 miljoen) en Maashorst (€ 1 miljoen).

In 2014 is €15,7 miljoen daadwerkelijk ontvangen. Er zijn meer baten gerealiseerd voor Robuuste verbindingen ad € 3,1 miljoen. Minder opbrengsten konden worden toegerekend aan Europa (€ 0,3 miljoen), Nederlandse Delta (€ 0,2 miljoen), Maashorst (€ 1,0 miljoen) en overige (0,2 miljoen). De ontvangen maar niet in 2014 toegerekende opbrengsten worden in het bestemmingsfonds opgenomen en na het boekjaar besteed.

Het eigen vermogen is in 2014 toegenomen met € 3,6 miljoen. Ten dele is dit de aanwas van het grondfonds ad € 0,8 miljoen door aankoop van gronden in Limburg en Maashorst. Daarnaast bedraagt de stijging van het bestemmingsfonds € 3,0 miljoen. Dit fonds bestaat uit gelden die in 2014 zijn ontvangen en verantwoord voor het uitvoeren van (doorlopende) projecten. De middelen in het bestemmingsfonds komen ten goede aan uitvoering van doorlopende projecten in 2015 en volgende jaren. De algemene reserve is verminderd met het resultaat 2014 van -€ 239.635.

De afname in de materiële vaste activa van 14 miljoen naar 12 miljoen is te verklaren door overdracht van gronden.

OVER DE BALANS

Baten die in 2014 zijn ontvangen voor projecten die doorlopen in 2015, zijn vanwege de grondslagen voor resultaatbepaling volledig in 2014 als baat verantwoord. De resterende gelden worden via het bestemmingsfonds in het volgend jaar ter beschikking gesteld voor uitvoering van de desbetreffende projecten. Gerealiseerde kosten worden in het jaar van uitvoering als lasten verantwoord.

Bij dit jaarverslag is door Konings & Meeuwissen Accountants een goedkeurende controleverklaring verstrekt conform de richtlijnen van het CBF.

Hiernaast staande cijfers zijn ontleend aan de jaarrekening 2014. Het volledige jaarverslag is te lezen op www.ark.eu/jaarverslag

GECONSOLIDEERDE BALANS

	31/12/2014	31/12/2013
ACTIVA	€	€
Materiële vaste activa	12.087.685	14.398.687
Financiële vaste activa	307.600	303.598
Voorraden en onderhanden werk	438.099	811.411
Vorderingen	420.280	724.424
Liquide middelen	16.466.218	12.759.742
Totaal activa	29.719.882	28.997.862
PASSIVA		
Eigen vermogen	29.124.660	25.513.144
Langlopende schulden	–	–
Kortlopende schulden	595.222	3.484.718
Totaal passiva	29.719.882	28.997.862

GECONSOLIDEERDE STAAT VAN BATEN EN LASTEN

	2014	Begroting 2014	2013
BATEN	€	€	€
Opbrengst uitgevoerde projecten	3.377.840	2.060.500	754.095
Baten Nationale Postcode Loterij	2.771.000	900.000	900.000
Subsidies	9.364.966	7.467.449	5.574.405
Overige baten	–	–	–
Financiële baten	225.437	145.000	196.304
Totaal	15.739.243	10.572.949	7.424.804
LASTEN			
Administratie & communicatie	523.479	494.538	456.568
Algemene kosten	–	–	4.800
Projecten in regio's	11.604.247	10.078.411	4.800.155
Totaal	12.127.726	10.572.949	5.261.523
OVERSCHOT	3.611.516	–	2.163.281
Belastingen	–	–	–
Verdeling overschot	3.611.516	–	2.163.281
Mutatie bestemmingsfonds	3.035.776		413.323
Mutatie grondfonds	815.376		1.566.545
Toegevoegd aan het vrij beschikbare vermogen uit hoofde:			
Continuïteitsreserve	–		183.413
Algemene reserve	-239.635		–
	3.611.516		2.163.281

COLOFON

Tekst

Elma Duijndam, Caroline van der Mark, Marieke Reisinger,
Karsten Reiniers, Twan Teunissen

Eindredactie

Marieke Reisinger en Petra Souwerbren

Illustraties

Jeroen Helmer, Stroming, Loesje

Fotografie

Johan Bekhuis, Blikonderwater.nl, Nick van den Broek, Erwin Christis, Harvey van Diek, Jan van Diermen, Elma Duijndam, Pascal Fielmich, Paul Grootenboer, Jelger Herder, Harry Hutschemaker, Ralph Kleingeld, Bob Luijks, Ruud Maaskant, Karsten Reiniers, Douwe Schut, Jordi Strijdhorst, Twan Teunissen, Jan van der Veen, Staffan Widstrand / Rewilding Europe, Gemeente Weert

Vormgeving

Bas Reijnen

Drukkerij

Efficiënt

ARK Natuurontwikkeling, Nijmegen 2015

**We komen
ook op
plekken
zonder
postcode.**

In het Nederlandse deel van het Geuldal kunnen geelbuikvuurpadden en honderden andere diersoorten al beschermd leven. En dankzij ARK Natuurontwikkeling geldt dat binnenkort ook voor het Waalse gedeelte. Door de aankoop van grond hebben planten en dieren straks betere kansen om zich te vestigen en te verspreiden in een grensoverschrijdend natuur- en landschapspark: het Geuldal. Deelnemers van de Postcode Loterij: bedankt. U maakt steun aan ARK Natuurontwikkeling en 91 andere organisaties mogelijk.

Dankzij de deelnemers groeide een Nederlandse loterij-initiatief uit tot de grootste fondsenwerver ter wereld. De Postcode Loterijen geven niet alleen veel prijzen weg, maar schonken ook al meer dan 6 miljard euro aan goede doelen. ARK Natuurontwikkeling heeft sinds 1996 een bijdrage ontvangen van € 19,1 miljoen. Met elkaar kunnen we het verschil maken, ook in de komende jaren. **Voor een betere, duurzame en rechtvaardige wereld: postcodeloterij.nl**

Dankzij u.

